

7. Anarchisme, kunst en kunstenaars 1890-1900

Zelden werd in dergelijke mate binnen het anarchistisch denken een rol toegekend aan de kunst als in Frankrijk tussen 1890 en 1900. Zelden ook was de band tussen kunstwereld en anarchistische beweging zo intens. (124) Het was voor de vrij sterke Franse libertaire beweging des te gemakkelijker de sympathie van tal van kunstenaars te winnen omdat hun 'sociaal-demokratische' tegenstrevers zwak en verdeeld waren en bovendien weinig gevoel hadden voor het kunstgebeuren. Dit laatste in scherpe tegenstelling met de Belgische sociaal-demokratie, die overigens een vrij hecht blok vormde en helemaal niet af te rekenen had met een libertaire beweging van dergelijke sterkte als de Franse. (125)

A. HET ANARCHISTISCH MECENAAT

Traditioneel bestond binnen het anarchistisch denken een uitgesproken belangstelling voor de kunst en haar maatschappelijke betekenis. Proudhon had in zijn tijd reeds gewezen op het belang van een kunst in dienst van een hoger moreel doel, een kunst die in de industrie geïntegreerd zou worden, die een esthetische dimensie zou invoegen in de wetenschap en haar praktische toepassing, die het modern leven zou verrijken, kortom een kunst naar de massa gebracht. (126) Kropotkin had in zijn *Paroles d'un révolté* één en ander hernomen en toegevoegd. Volgens hem betekende de anarchie een bevrijding op elk vlak van de menselijke mogelijkheden en dus ook op intellectueel en artistiek vlak. Het anarchistisch ideaal was niet alleen een rechtvaardigheidsideaal, het was evengoed een schoonheidsideaal. Natuurlijk hoopte Kropotkin, vrij uitdrukkelijk zelfs, dat de artiest zou meewerken aan de grote ontvoogdingsbeweging. Door het volk bewust te maken van zijn ellendig lot, van de oorzaken ervan en van de mogelijkheid de bakens te verzetten, kon de kunstenaar met zijn eigen middelen

meewerken aan de kritiek van de burgerlijke maatschappij, aldus Kropotkin. Toch sprak hij, daarin bijgetreden door Jean Grave, steeds het verwijt tegen, als zou hij de kunstenaars louter met propagandistische doeleinden voor de anarchistische zaak willen mobilizeren. Was de kunst als origineel schepingswerk overigens niet de hoogste uitdrukking van het individu? Dit betekende echter meteen ook dat er een soort spontane harmonie bestond tussen het doel dat anarchisten en kunstenaars elk van hun kant voor ogen hadden. Daarbij kwam dat in de kapitalistische maatschappij voor de artiest toch niet de nodige materiële mogelijkheden bestonden; evenmin was er een publiek voorhanden, dat zijn werk kon smaken. Dat was van Kropotkin dan weer een zeer duidelijke wenk aan het adres van die artiest om toch maar niet de strijd voor de sociale ontvoogding te vergeten. In de kropotkiniaanse toekomstmaatschappij zou de kunstenaar zoals alle mensen vrij zijn, zijn dagelijks brood verdienen zou nog slechts weinig tijd in beslag nemen en hij zou zijn scheppingsdrang tenvolle kunnen uitleven. Hij zou daarin bovendien ondersteund worden door verenigingen van kunstliefhebbers, die als paddestoelen uit de grond zouden schieten met de bedoeling de kunstenaar te helpen, evenals het publiek 'op te voeden'. In dergelijke maatschappij zou dan ook de broodnodige verzoening tussen kunst en dagelijks leven volgens het recept van Ruskin en Morris plaats vinden. (127)

De Franse anarchisten uit de jaren negentig konden dus een enigszins bereid pad betreden, wanneer ze meer dan wie ook met succes de band konden leggen tussen kunst en revolutie. Jean Grave, de grote man achter *La Révolte* en zijn opvolger *Les Temps Nouveaux*, toonde in het spoor van Kropotkin een grote aandacht voor de kunst. Dat uitte zich ondermeer in het *Supplément littéraire* dat op regelmatige tijdstippen aan beide bladen werd toegevoegd. Grave verklaarde zich wel tegenstander van de kunst om de kunst, de ivoren-torenmentaliteit. Waren arbeider en kunstenaar niet allebei het slachtoffer van hetzelfde stelsel? Maar toch moest kunst niet louter functioneel bestaan; volmondig erkende Grave met Kropotkin de waarde van het ideaal van de zuivere schoonheid. Wel – en dat was in wezen ook Kropotkins overtuiging – veranderde men best eerst de maatschappij zelf, gezien haar fundamentele vijandschap tegen schoonheid. Zo zou men vermijden dat men in een vacuüm bleef scheppen. Slechts de kommunistische maat-

schappij kon de kunstenaar de volle vrijheid verzekeren. Van daar dat Grave zich over het algemeen eerder ongeduldig opstelde tegenover pure schoonheid, 'gepsychologizeer' en hermetisme. Vrij sympatiek daarentegen stond hij tegenover de beweging voor de reïntegratie van de kunst in het leven van elke dag. (128)

Met het literair bijvoegsel van *La Révolte* en *Les Temps Nouveaux* wilden Grave en zijn redakteurs bijdragen tot de opvoeding van de arbeider door een soort kalender of kroniek van de literatuur te bieden, door uittreksels te publiceren uit sociale, politieke, filosofische en puur literaire werken, evenals uit de niet-anarchistische pers, uiteraard met een bijzondere voorkeur voor al wat radikaal-socialistisch georiënteerd was. Ondanks het ongeduld van Grave voor een bepaalde literatuur hoefden de thema's van de opgenomen stukken nochtans niet noodzakelijk anarchistisch te zijn, als ze maar de instituties in vraag stelden, de armoede beschreven, enz. In de toenmalige literatuur waren blijkbaar voldoende werken met kritiek op de bourgeois-maatschappij, antimilitaristische novellen, beschrijvingen van de 'recht'-spraak en dergelijke meer voorhanden, die aan deze criteria konden voldoen. (129)

De artistieke belangstelling in de uitgaven van Pouget, *Le Père Peinard* en *La Sociale*, was, indien niet onbelangrijk, dan toch minder intens. Tenzij op het vlak van de beeldende kunst dan, waar *Le Père Peinard* en *La Sociale* met hun propagandistische illustraties en litografieën – vaak met artistieke waarde – binnen de anarchistische pers ontegensprekelijk de toon aangaven. Bovendien waagden de latere reeksen van *Le Père Peinard*, evenals van Faures *Le Libéraire* zich onder invloed van *Les Temps Nouveaux* ook meer aan beschouwingen over de verhouding tussen kunst en sociale theorie. Beduidend strenger dan deze van *Les Temps Nouveaux* waren de revolutionaire criteria die *Le Libéraire* aanwendde bij de opname van uittreksels. (130)

In 1891 was bovendien *L'Art Social* opgericht, dat zich al vrij vlug bekende tot het anarchisme. Het blad stelde zich tot doel een sociale, zelfs propagandistische kunst te stimuleren. Het was op die wijze niets anders dan de exponent van een bepaalde tendens binnen de toenmalige libertaire beweging die in tegenstelling met de 'grondleggers' van het anarchisme eigenlijk paal en perk wilde stellen aan de artistieke onafhankelijk-

heid. Vooral in syndikalistische milieus bestond de neiging de kunst ondergeschikt te maken aan revolutionaire doeleinden en erg kort van stof te worden tegenover 'moderniteiten' als het vrije vers. Deze tendens zou overigens na de eeuwwisseling de overhand krijgen. *L'Art Social* zelf was geen al te lang leven beschoren; het verdween in 1894, in 1896 werd de verschijning hernomen om echter spoedig voorgoed te verdwijnen. De gelijknamige kring, die intussen rond het blad in het leven was geroepen en waartoe onder meer Albert, de syndicalisten Delesalle en Pelloutier behoorden, hield het langer uit en bleef actief tot 1901. Ze beoogde de sociale en artistieke opvoeding van intellectuelen en handarbeiders – deze opvoeding achtte ze een noodzakelijke basis voor een sociale omwenteling – en organiseerde daartoe leesprogramma's in arbeidersbuurten, tentoonstellingen van vrije kunst, toneelvoorstellingen, enz. Het resultaat was al bij al niet denderend: massa's werden er niet bereikt en dikwijls was wat er gezegd of getoond werd, op de koop toe nog onbegrijpelijk voor het kleine groepje mensen dat men uiteindelijk over de vloer kreeg. (131)

B. HET LOT VAN DE NEGENTIENDE-EEUWSE KUNSTENAARS

De anarchisten verwezen herhaaldelijk naar de kunstenaars als een uitgebuite klasse met dezelfde belangen als het proletariaat. Deze voorstelling bleek tot op zekere hoogte te kloppen. Heel dikwijls verkeerden de kunstenaars in een moeilijk economisch parket en gingen zij de maatschappij dan ook als vijandig ervaren, waarop ze reageerden met opstandigheid, terugtrekking uit de maatschappij of een houding tussen beide in. De moeilijke situatie van de negentiende-eeuwse kunstenaars was ondermeer te wijten aan de nagenoeg volledige afbraak van het patronagesysteem in die tijd. De kunstenaars kwamen op zichzelf te staan en werden gedwongen hun artistieke produktie op een open markt aan te bieden. Met de scheiding tussen toegepaste kunst en 'schone' kunst zagen ze zich bovendien nog het ambachtelijk deel van de artistieke arbeid afgesnoept door vaklui. Voor de visuele kunst betekende de op-

komende litografie en fotografie met hun goedkope machinale produktie een onverbidelijke concurrentie. En als klap op de vuurpijl was de heersende smaak onder invloed van de akademies, salons en de beginnende journalistieke kunstkritiek overwegend op het verleden gericht, net als de criteria bij de toekenning van het overigens erg krap staatsbudget voor kunst. Dit was algemeen genomen de situatie in het toenmalige artistieke wereldje, waaraan slechts weinig kunstenaars wisten te ontsnappen. (132)

Op die situatie waren allerlei reacties mogelijk. Men kon zich aanstellen als zijnde geniaal, wat meteen moest fungeren als verklaring voor zijn maatschappelijke desintegratie. Men kon roepen 'A bas les bourgeois !' om zich af te zetten tegen de burgerlijke middenklassen, die alle facetten van het leven beheersten en voor de artiesten het symbool waren van al wat vulgair en materialistisch was. Zo nodig kon men om die bourgeois een hak te zetten zich onverstaaanbaar maken voor een breder publiek, of, wanneer men de opgedrongen burgerlijke levenswijze beu was, kiezen voor een overigens niet maatschappelijk gemotiveerd bohémien- of *décadence*-gedoe, al of niet gesubsidieerd door een kleine erfenis. Na de mislukking van de revoluties van 1848 die zich nog konden beroepen op het engagement van sommige romantici, was 'l'art pour l'art', los van elke sociale kontekst, voor de meesten het alleenzaligmakend devies geworden. Asociaal waren de beoefenaars van de kunst om de kunst alleszins, maar niet zelden ook antisociaal, anti-egalitair en noem maar op, net als vele bedienaars van de genie-cultus trouwens. (133)

De fin-de-siècle-artiest had het geestelijk en materieel nog het moeilijkst van allemaal. Niet weinigen moesten om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen een cent bijverdienen als journalist of illustrator of zelfs een voltijdse betrekking zoeken in administratie of onderwijs en bijgevolg hun scheppingsdrang bewaren voor de spaarzame uurtjes die hen restten na de dagtaak. Zij die probeerden van hun kunst te leven, zagen vaak zwarte sneeuw. Daarenboven konden de schilders en auteurs enkel het publiek bereiken via verdelers, respectievelijk uitgevers. De meerderheid der kunstenaars werd hoegenaamd niet geapprecieerd door deze smaakmakers en viel ten prooi aan enge morele en politieke selectie als gevolg van de algemene reactie tegen al wat maar enigszins nieuw rook, bang als de

burger was voor de sociale implicaties van het artistiek non-conformisme. Het was deze fin-de-siècle-artiest die zich vaak aangetrokken voelde tot het anarchisme, omdat hij er steun vond en omdat hij in de anarchisten bondgenoten zag. (134)

C. FIN-DE-SIÈCLE-ARTIESTEN IN DE BAN VAN HET ANARCHISME

a. *Explosieve poëzie*

In het Franse literaire wereldje van de jaren zeventig en tachtig heerste 'la *décadence*'. Uitgebroed in de rijke verscheidenheid van kabaretten en literaire cenakels was deze 'dekadentie', allesbehalve een literaire doctrine, maar veeleer een strikt persoonlijke levensstijl zonder maatschappelijke dimensie. Ze stond wezenlijk negatief tegenover de samenleving. Apatie, pessimisme en verveling wogen er zwaar in door. (135)

Het symbolisme, dat vanaf 1885 in het licht van de schijnwerpers trad, was daarentegen erg positief en zelfs vrij coherent in formules en doelstellingen, ofschoon niet op die wijze dat wij van één hecht symbolistisch blok zouden kunnen gewagen. Immers ook onder de symbolisten waren adepten van de artistieke vlucht te vinden, die zelfs een ronduit reaktionaire koers gingen varen. Toch paarde een meerderheid onder de Franse symbolisten hun optie voor *avant-garde*kunst aan een sociaal radicalisme dat vaak gewoon anarchisme bleek te zijn. (136)

Een vlaag van intens sociaal bewustzijn beroerde – in scherp contrast met de vorige decennia – tijdens de jaren negtig de literaire *avant-garde*. Dat uitte zich ondermeer in de stijgende aandacht die heel wat tijdschriften, vooral vanaf 1892, schonken aan sociale vraagstukken en hun mogelijke oplossingen, niet het minst aan het anarchisme. Niet alleen literair-sociologische bladen als *Entretiens Politiques et Littéraires* en *La Société Nouvelle* (voor België dan) gingen op één of andere manier 'anarchizeren', dat was evengoed het geval met literaire bladen als de *Mercure de France*, *L'En Dehors*, *La Revue Blanche*, *La Plume*, *Le Coq Rouge* (eveneens Belgisch) en andere, waaraan zelfs anarchistische militanten gingen meewerken.

Omgekeerd verleenden ook symbolistische dichters hun medewerking aan anarchistische bladen. (137)

De anarchistische beweging had al een tijd aangedrongen op de deelname van de kunstenaars aan het revolutionair proces en nu zag het er naar uit dat ze elkaar eindelijk hadden gevonden. In de jaren 1891-1895 was men symbolist in de literatuur en anarchist in de 'politiek'. (138) De verregerende korrupctie, het parlementair geknoei, de politieke verloederung in het algemeen kon de antipolitieke traditie die in de jaren tachtig de kop had opgestoken in het artistiek milieu, en met haar het wantrouwen tegenover elk politiek reformisme, enkel maar versterken. (139) Tegelijkertijd groeide de sympathie voor de anarchist, voor zijn antipolitieke, maar evenzeer antibourgeois opstelling. De bourgeois had het immers reeds een tijdje verkorven bij de kunstenaar, die echter circa 1890 onder invloed van de anarchisten aan zijn 'A bas les bourgeois !' ook een maatschappelijke dimensie ging toevoegen. Kunstenaar en arbeider waren beiden onmiskenbaar slachtoffer van hetzelfde onrecht. (140)

De kunstenaar en de anarchist hadden zonder twijfel veel gemeen. In de eerste plaats hun gemeenschappelijke weigering van elke vorm van gezag, hun onverbeterlijk individualisme en hun erediens van de opstand. Was de symbolistische beweging dan niet de opstand tegen al wat overbleef van de klassieke prosodie (141), tegen realisme en naturalisme, tegen het zelfvoldane optimisme van de positivisten ? Was de symbolist dan niet de opstandeling begeesterd door het denkbeeld van een algemene revolutie, die het mogelijk zou maken een volkomen syntese te bereiden van alle kennis en verzuchtingen van de mens, waaruit dan een nieuw wereldbeeld zou groeien ? (142)

Niet voor niets werd de symbolist de anarchist uit de letterkunde genoemd. Anarchisten en symbolisten zouden de bourgeoismaatschappij en – samen met haar – het militarisme en het klerikalisme doen branden. Hun oogmerken waren uitermate gelijklopend : het sociaal ideaal van de libertairen, die vurig begeerde anarchie met zijn onbegrensde vrijheid, zou de ontwikkeling van een nieuwe, vrije kunst bewerkstelligen. Die kunst zou een essentiële plaats innemen in de toekomstmaatschappij; verre van een luxe te zijn, zou ze bijdragen tot het geluk van de mensheid en de uitdrukking zijn van haar vrijheid, die ze steeds weer opnieuw zou helpen bevorderen. Het uur

van de anarchie was aangebroken; het symbolisme was er de weerspiegeling van in de kunst. De revolutie die zou plaats vinden op de 'grote dag', moest de beslissende stoot geven. Dat althans, was een vrij algemene verwachting. De dichter was hierbij een dubbele taak weggelegd : de poëzie aanpakken op basis van het symbolisme en de maatschappij hervormen op basis van het anarchisme. (143)

Het was niet toevallig dat juist in de periode 1891-1895 de anarchistische denkbeelden zo in zwang waren in literaire en andere artistieke milieus. Niet alleen in hun vrijheidlievend individualisme waren de symbolisten verwant met de romantiek, ze hadden van de romantici ook de liefde voor grote persoonlijkheden, voor uitzonderlijke eenlingen en voor schitterende daden geërfd. Aan dergelijk beeld beantwoordde alvast Bakoenin, maar nog veel meer Ravachol, Vaillant en Henry. Niet weinig schrijvers verbonden met het symbolisme, spraken hun begrip tot zelfs hun sympathie uit voor de anarchisten van de daad. Zij waren de belichaming van wat de dichters altijd gedroomd hadden, zij waren de edele wrekers van het onrecht, de nobele ridders van de bom, of zelfs de laatste specimens van de Nietzscheaanse Uebermensch, maar wellicht soms ook het voor de schrijver gedroomde medium om een verborgen hang naar geweld en wreedheid uit vervlogen tijden te bevredigen. (144)

Een militante anarchistische inzet vloeide daar voor de kunstenaar echter niet noodzakelijk uit voort. Slechts weinigen ontpopten zich als militanten en van ideologie hadden ze vaak ook niet veel kaas gegeten. Het anarchisme werd bovenal verkozen om zijn individualisme en zijn antipolitieke instelling, twee eigenschappen die bezwaarlijk konden worden toegekend aan het marxisme en de sociaal-demokratie, ofschoon niet alle kunstenaars deze laatste mening deelden. Verder dan enkele vage noties ging het inzicht in de doctrine meestal niet. Feitelijk was het niet zozeer het anarchisme dat hen aantrok, dan wel de romantische persoonlijkheid van de anarchisten. Bovendien was de overtuiging van de kunstenaar niet zelden overwegend literair; een scheutje trendgevoelig anarchisme was altijd meegenomen voor wie zichzelf in de belangstelling wou werken. (145)

Waren de symbolisten geen geboren militanten, verscheiden onder hen waren toch bijzonder actief in de agitatie om en rond Dreyfus. Ze lieten zich kennen als veelschrijvende journa-

listen, die in de eigen literaire tijdschriften artikels penden ter verspreiding van de revolutionaire ideeën of uittreksels uit de geschriften van eerbiedwaardige revolutionairen opnamen. Daarnaast publiceerden ze ook in de anarchistische pers en enkelen zelfs in de grote pers. Meestal kon men rekenen op hun welwillende medewerking voor anarchistische steunlijsten en petities. Kortom, wat in hun onmiddellijke mogelijkheden lag, stelden de geëngageerde dichters ter beschikking van de revolutie. (146)

Een duidelijk onderscheid maakten de symbolisten in hun schrijvend engagement tussen journalistieke en artistieke produktie. Ze voelden er niet voor hun sociale overtuiging literair gestalte te geven. Een diepgewortelde afschuw voor al wat naar didaktiek of een moraliserende toon zweemde, de vurige wens dat literatuur een universele waarde zou hebben, maakte dat weinig van hun sociale ideeën weerklank vonden in hun literair werk. Slechts enkelen opteerden ervoor een 'sociale kunst' met dito tematiek te scheppen. Algemeen verspreid daarentegen was de mening dat de dichter uiteindelijk als man van de daad en niet als dichter moest deelnemen aan de revolutionaire beweging. (147) Want wat er ook van was, de sociale revolutie, de egalitaire toekomstmaatschappij was voor velen een conditio sine qua non voor de herleving van de kunst. Dan alleen zou een stijgend intellectueel en artistiek bewustzijn van de massa de bloei van de toegepaste kunst in het openbaar en privé-leven bewerkstelligen; in die overtuiging had Morris volgens de meeste symbolisten volkomen gelijk. De kunst moest opnieuw volledig deel uitmaken van het gehele maatschappelijke leven en niet van dat van een minderheid. De revolutie was hierbij een aangewezen weg. (148)

De sympathie bij een aantal symbolisten voor de anarchisten, laat staan voor het anarchisme, was niet van al te lange duur. Naarmate de eeuwwende naderde, kon men steeds vaker horen beweren dat de anarchistische aanslagen uiteindelijk slechts een randverschijnsel van de vrije vers-beweging waren, of zelfs, dat de echte bom het boek was, in de mate dat het bijdroeg tot de bewustwording van de menselijke situatie of dat het de grote mogelijkheden van de verbeelding ophemelde. In meer dan één opzicht waren de werelden van de schrijvers en de anarchistische militanten gescheiden. Wanneer sommige symbolisten zich uitspraken voor een steeds grotere vrijheid

voor de kunst, impliceerde dat overigens niet altijd dat ze zich ook uitspraken voor de allesomvattende economische en sociale revolutie, die de anarchisten voor ogen hadden. Een aantal onder hen vinden wij na hun anarchistische flirt dan ook terug aan de kant van 'sabel en wijwaterkwast'. Heel dubieus, van een elitair-aristokratische, Nietzscheaanse makelij, was het anarchisme van sommigen reeds, toen er nog geen vuiltje aan de lucht was en de artistieke milieus nog volop dweepten met de libertaire ideeën. (149)

b. Geëngageerd proza

De naturalisten en neo-realisten (150) stonden in nauw contact met de symbolisten, maar toch werden in hun reactie op het geschetste sociaal klimaat enkele aksenten opvallend verschillend gelegd. Gemeenschappelijk echter met het symbolisme was de opsplitsing in verschillende frakties. Ook naturalisme en neo-realisme kenden een sociaal-apatische tot reactionaire ivoren-torengroep, vooral te situeren binnen de oudere generatie, evenals een in vergelijking met het symbolisme vrij aanzienlijke middenfractie. De radikale fractie van haar kant rekruteerde vooral onder de jongeren, ofschoon ook enkele ouderen ertoe behoorden. De jaren negentig betekenden voor deze laatste fractie het hoogtepunt. Nadat de beschrijving van de lagere klasse zonder enige referentie naar de heersende sociale toestanden reeds was doorbroken door Emile Zola met *Germinal* (1885) en de Belg Camille Lemonnier met *Happe-Chair* (1886), ging men circa 1890 voorgeed op zoek naar de krachtlijnen in het maatschappelijk gebeuren waarbij men er niet voor terugschrok de eigen overtuiging in zijn oeuvre bloot te geven. De meeste werken hadden nu te maken met sociale rechtvaardigheid, al was het maar door de beschrijving van de dagdagelijkse ellende. Auteurs als Joseph-Henri Rosny, Lucien Descaves, Léon Cladel, Jean Ajalbert, Jean Richepin, Octave Mirbeau, de oudere Zola en de Belgen Edmond Picard, Georges Eekhoud en Camille Lemonnier zetten zich af tegen de toenmalige maatschappij, tegen wat zij noemden de vulgariteit en de immoraliteit van de bourgeoisie, tegen het voor de gewone man en artiest onrechtvaardig sociaal status-quo. Tegelijkertijd meenden zij in de arbeidersbeweging een groeiend bewustzijn

te ontdekken, die de bron zou zijn van een nieuwe, krachtige beschaving, die de verlepte burgerlijke beschaving zou kunnen vervangen. (151)

Ofschoon ook in naturalistische en neo-realistische kring de kontakten met anarchistische voormannen als Jean Grave intens waren, was de invloed van het anarchisme er niet zo groot als onder de symbolisten. Anarchisten waren onder andere Descaves, Eekhoud, Mirbeau, Richepin en Rictus. Aan de andere kant was de invloed van de sociaal-demokraten, niet het minst van de Belgische, er in vergelijking met het symbolistisch milieu, dan weer groter: Rosny, Geoffroy, de oudere Zola, en voor België de socialistische voorman Edmond Picard. Niet-'sektair' revolutionair-socialistisch waren Ajalbert en Cladel. (152) Naturalisten en neo-realisten waren overigens weinig 'sektair' ingesteld. Een 'anarchist' als Eekhoud bijvoorbeeld zag er geen bezwaar in mee te werken aan de door de Belgische Werkliedenpartij (met ondermeer Picard) geanimeerde 'Section d'Art' van het Brusselse Volkshuis. De Belgische symbolist Emile Verhaeren, die in Frankrijk voor de anarchistische pers schreef, deed dat trouwens ook. (153)

In tegenstelling met de symbolisten en de grafische kunstenaars waren naturalisten en neo-realisten eigenlijk overwegend gematigd georiënteerd. Ofschoon Eekhoud, Mirbeau, Cladel en enkele anderen zich uitspraken voor een diepgaande revolutie, die noodzakelijk gewelddadig zou zijn, kozen de meesten toch voor een vreedzame verandering. De vrees dat dit niet mogelijk zou blijken, was echter algemeen. Globaal genomen hadden naturalisten en neo-realistenaars engagement niet de mogelijkheden van de symbolisten: ze beschikten niet over eigen tijdschriften en in de grotere pers was hun bewegingsruimte uiteraard beperkt; wel kon men hun pennevruchten terugvinden in de literaire bijvoegsels van de anarchistische tijdschriften. (154)

Vooraf wat de band tussen kunst en sociaal engagement betrof, onderscheidden naturalisten en neo-realistenaars zich van hun symbolistische kollega's. Vrijwel zonder uitzondering aanvaardden zij het principe van sociale motieven in de kunst. Tegenover de 'objectiviteit' van het naturalisme stelden de neo-realistenaars zelfs het uitdrukkelijke engagement: de kunst mocht gerust sociale ideeën verspreiden. Een brede consensus bestond ook omtrent de noodzaak de kunst naar het volk te

brennen. Het debat werd eigenlijk geopend door de Belgische sociaal-demokraat Picard, die in zijn blad *L'Art Moderne* reeds vroeg van wal stak met pleidooien voor een sociale kunst, dit wil zeggen een kunst die een sociale boodschap bracht, maar ook een kunst, die zou geïntegreerd zijn in het maatschappelijk leven. De sociale revolutie, de socialisering van de kunst zou deze zeker niet beknotten tot louter propaganda. De socialistische maatschappij zou integendeel het burgerlijk monopolie op de kunst breken en haar nieuwe mogelijkheden bieden zoals het versieren van de openbare gebouwen, van de werktuigen, kortom het door Ruskin en Morris vurig verdedigde inbrengen van de esthetische dimensie in het dagelijks leven. In een meer onmiddellijke toekomst moesten initiatieven als de door de B.W.P. gesponsorde Section d'Art de massa's de nodige intellectuele en artistieke opvoeding 'bezorgen'. (155)

De roman bleek de meest aangewezen vorm te zijn om zijn 'politieke' overtuiging literair te vertalen. Al vlug verliet men het nog traditionele thema van de middenklassen voor zuiver antimilitaristisch (*Sous-offs* van Descaves, 1889) of zelfs antikapitalistisch geschrijf (*La Nouvelle Carthage* van Eekhoud, 1888). (156) *Germinal* van Zola en *Happe-Chair* van Lemonnier waren de eerste grote werken die het proletariaat en de socialistische beweging bestudeerden. Beide waren nog sterk objectief-naturalistisch en hielden geen eigenlijke sociale boodschap in, maar waren reeds revolutionair in de keuze van het onderwerp alleen: de arbeiders in een mijnstreek, respectievelijk een fabriek. De realistische romans van het einde van de jaren tachtig, begin negentig, waartoe ook het latere werk van Zola behoorde, verlieten echter gedecideerd de loutere analyse van het naturalisme om het op werkelijk syntetische wijze te hebben over, bijvoorbeeld, sociale doctrines. (157) Verder waren er de kortverhalen, zoals die van Eekhoud, die bijna altijd handelden over out-casts die zich ontpopten als opstandelingen, helden in de strijd tegen de uitbuiting: dit was het geval met *Burch Mitsu* (1895), dat over opstandige Oostendse vissers ging, evenals *Bernard Vital* (1894), dat verhaalde over een bommengooiende, libertaire ex-officier. (158) Tenslotte was er nog het toneel – op dat vlak werd niet erg veel gepresteerd –, evenals de realistische poëzie van, onder meer, Richepin, die wel geen op rijm gezet socialisme was, maar dan toch tenminste de arme tot onderwerp had. In ieder geval schreven naturalisme en neo-re-

alisme in een alledaagse taal over een zichtbare wereld, daar waar de symbolisten onder de oppervlakte gingen peilen en daartoe zelfs een nieuw soort taal ontwierpen. Beide stromingen liepen ideologisch grotendeels samen, artistiek evenwel liepen zij uiteen. (159)

c. Beeldende kunsten

Vooraf in de schilderkunst liepen de stromingen nogal eens door elkaar. Toch kunnen wij stellen dat het impressionisme (160) globaal een hoofdzakelijk apolitieke en asociale aangelegenheid was, met als enige uitzondering Camille Pissarro. De impressionisten schilderden slechts een beperkt stuk van de hen omringende wereld : landschappen, mooie wijken, de 'betere' klassen in hun vrijetijdsbesteding. Pas met François Millet werd ook de landbouwer een gesmaakt thema. De neo-impressionisten gingen naast een heleboel andere zaken ook industriële wijken en hun bewoners schilderen, wat overigens niet noodzakelijk op een radikale overtuiging wees. Andere post-impressionisten als Paul Gauguin en Paul Cézanne waren hoegenaamd niet betrokken bij de wereld rondom hen. (161)

Het is misschien wel Vincent Van Gogh geweest die een eerste aanzet heeft gegeven tot de vorming van een sociaal-radikale vleugel in de schilderswereld. In zijn nooit helemaal afgelijnde sociale visie was alleszins plaats voor een duidelijke sympathie voor de massa's en voor een uitgesproken hoop op een maatschappelijke harmonie naar socialistisch model. De neo-impressionisten kozen net als de symbolisten bijna eenstemmig voor een anarchizerend socialisme : vader Camille en zoon Lucien Pissarro, Paul Signac, Georges Seurat, Maximilien Luce, enz. De meesten maakten litografieën en tekeningen voor *Les Temps Nouveaux*; Luce en Lucien Pissarro werkten ook mee aan *Le Père Peinard*. Nagenoeg allen behoorden tot de kring van persoonlijke kennissen van Grave en Pouget. Aktieve anarchisten – weinig symbolisten konden de vergelijking met hen doorstaan – waren vooral Camille Pissarro, Signac en Luce. Ze leverden ondermeer propagandistisch werk voor de libertaire pers en verkochten ook eigen werk ten voordele van de libertaire initiatieven. Niettemin vond ook bij deze post-impressio-

nisten de sympathie voor het anarchisme niet noodzakelijk haar uitdrukking in hun artistieke produktie. (162)

De grafiek bleek het middel bij uitstek te zijn voor satire en sociale kritiek. Op het vlak van de litografie, evenals van de gravure was grote technische vooruitgang geboekt, wat het mogelijk maakte in grote hoeveelheden en goedkoop te produceren. De verspreidingsmogelijkheden in deze branche waren dus beduidend groter dan in de schilderkunst. Overigens was de grafische kunst niet van het nodige talent gespeend : denken wij maar aan Henri de Toulouse-Lautrec en Théophile Steinlen. Deze laatste was wel de bekendste onder de grafische kunstenaars die blijkt gaven van – in het geval van Steinlen zeker niet 'sektaire' – anarchistische sympathieën. Hij werkte onder andere mee aan *Les Temps Nouveaux*, tekende arbeiders, opstandelingen, noodlijdenden, dekadente bourgeois en ook wel zuiver propagandistische onderwerpen. Niet blijvend van aard was het anarchisme van Henri-Gabriel Ibels, die meewerkte aan *Le Père Peinard*. (163)

Wat de beeldhouwkunst aangaat, kunnen wij enkel Constantin Meunier vermelden, die, ofschoon niet betrokken in een sociaal-radikale beweging, als eerste de arbeider als onderwerp van een ernstige kunst naar voren zou schuiven. (164)

Tenslotte moeten we de invloed van Ruskin en Morris in België en Frankrijk aanduiden op het gebied van decoratieve kunst en architectuur. Van bijzonder belang daarbij was wel Henry van de Velde. Hij wierp zich op als de grote figuur van de art nouveau, zowel op vlak van (binnenhuis-)architectuur, als van meubilair. In tegenstelling met Morris en Ruskin was deze art nouveau niet intrinsiek verbonden met sociale hervormingen. Buiten een vage idee van menselijke solidariteit en broederlijkheid was er in deze kunstrichting – tenzij enigszins bij van de Velde – geen expliciete sociale boodschap, laat staan radikalisme aanwezig. Wel kaderde zij in de algemene kunstnaar-het-volk-beweging die ondermeer door middel van volksuniversiteiten de algemene verheffing van het volk wilde stimuleren. (165)

Hoe spektakulair de bomaanslagen van 1892 tot 1894 ook mogen geweest zijn, het is geenszins daarom dat de Franse anarchistische beweging als toonaangevend wordt beschouwd binnen het toenmalig anarchisme. Ravachol, Henry, Vaillant waren individueel opererende, geïsoleerde uitvoerders van een tot het terrorisme verengde opvatting van de propaganda van de daad, die door de beweging eigenlijk reeds op het einde van de jaren tachtig was afgezworen. De toenemende repressie ten gevolge van de aanslagen kon de Franse libertair-kommunisten slechts in hun mening sterken dat de syndikale beweging het terrein bij uitstek was om de anarchistische ideeën in brede lagen van de bevolking ingang te doen vinden.

Bijgevolg gingen tal van anarchisten binnen de syndikaten militeren. Toch lag het geenszins in hun bedoeling er de dagelijkse arbeidersstrijd te voeren. Men wilde integendeel de vakbonden losrukken uit de 'klauwen' van de politiek-gerichte reformisten van sociaal-demokratische huize en ze uitbouwen tot centra van revolutionaire opvoeding, waar de arbeiders zouden leren dat economische ontvoogding slechts mogelijk was door revolutie. En om deze laatste door te voeren beschikte de vakbeweging over een bijzonder efficiënt wapen, de algemene staking, in de ogen van menig militant een wondermiddel. De koerswending naar de vakbeweging toe leverde geen windeieren op. Op een voor de anarchisten uitzonderlijk goed georkestreerde wijze zouden zij er onder 'leiding' van Pelloutier inderdaad in slagen via de zogenaamde bourses du travail tegen 1902 een anarchistisch stempel op de Confédération Générale du Travail te drukken.

Mettertijd groeide uit de dagelijkse praktijk van deze C.G.T. echter het zogenaamde revolutionair-syndikalisme, dat zich opstelde als een revolutionaire doctrine die op zich voldoende was en zowel anarchisme, als socialisme had voorbijgestreefd. Met dit revolutionair-syndikalisme, dat in 1906 zijn schriftelijke neerslag vond in het zogenaamde charter van Amiens, kon de libertair-kommunistische orthodoxie, ondanks alle essentieel anarchistische kenmerken die het revolutionair-syndikalisme vertoonde, het onmogelijk vinden. De algemene staking, niet meer dan een faze in het revolutionair gebeuren, aldus de anarchisten, kon niet gelijkgesteld worden met de revolutie zelf. Als basis voor de organisatie van de anarchistisch-kommunistische toekomstmaatschappij waren de vakbonden geenszins ge-

schikt. Het syndikalisme was en bleef slechts een aktiemiddel. Het anarchisme als integraal moreel streven oversteeg de 'beperkte' economische aktie van het syndikalisme. Op het internationaal anarchistisch kongres in 1907 te Amsterdam werd deze scheiding der geesten 'officieel' bekrachtigd. Revolutionair-syndikalisme en anarchisme groeiden steeds verder uit elkaar.

De anarchistische aktiviteit rond de zaak Dreyfus getuigde in tegenstelling met de syndikalistische heroriëntering van weinig coherentie en efficiëntie. Daarenboven kwam ze slechts laattijdig op gang. Pas in 1898 doorbrak Faure de libertaire onverschilligheid. Vooral onder zijn impuls namen de anarchisten dan toch massaal deel aan de agitatie ten voordele van Dreyfus. Faure zelf zou de uitgave van zijn *Le Libertaire* staken om in 1899 hoofdredakteur te worden van het pro-Dreyfusdagblad *Le Journal du Peuple* dat door de medewerking van heel wat anarchisten een vrij libertair cachet ging vertonen. Sommige anarchisten, zoals Faure, was het uiteindelijk om de vrijlating van Dreyfus zelf te doen; anderen zagen in de kwestie een gelegenheid om een aantal anarchisten vrij te krijgen. In het algemeen was er de overtuiging dat de agitatie voor Dreyfus grote mogelijkheden bood op het vlak van de propaganda. De hele zaak was een welkome gelegenheid om militarisme, patriottisme, burgerlijke rechtspraak en andere aan de kaak te stellen. De figuur Dreyfus zelf interesseerde de anarchisten maar matig. Het gebrek aan kohesie zou er, zoals nog vaker zou gebeuren, de oorzaak van zijn, dat de libertairen uiteindelijk niet de vruchten konden plukken waarop zij krachtens hun inspanning eigenlijk 'recht' hadden.

Met het uitblijven van de langverwachte revolutie, gingen na 1900 heel wat anarchisten, verlangend naar onmiddellijke resultaten, zich op een aantal deelaktiviteiten gooien. Op die deelterreinen (neo-malthusianisme, libertair onderwijs, koöperatie- en kolonizatiebeweging, antimilitarisme, vegetarisme, enz.) – het ene al wat meer marginaal ten opzichte van de anarchistische beweging dan het andere – meenden zij vlugger succes te kunnen boeken. Net als de syndikalistten stelden zij hun specifiek aktiemiddel gelijk met de anarchie zelf. Versnippering was troef.

Ook de illegalisten stelden hun 'aktiemiddel', de 'individuele rechtspleging door middel van diefstal', gelijk met de anarchie. Het is typerend dat uiterst marginale figuren als de bendeleden

van Bonnot binnen de gebruikelijke beeldvorming over het anarchisme een reuzenaandeel van de aandacht voor zich krijgen. Het is dit des te meer als men weet dat de individualisten, die hoofdzakelijk de inspiratiebron van de illegalisten waren, binnen de door de libertair-kommunisten gedomineerde Franse anarchistische beweging slechts een blijvende minderheid vormden.

Het gebrek aan organisatie en werkelijke doctrinaire samenhang was uiteraard niet vreemd aan de versnippering van de krachten. Als een nochtans veelbelovende Franse anarchistische beweging, die tussen 1893 en 1913 haar uitstraling vertweevoudigde, toch het onderspit moest delven voor de sociaal-demokratie, dan lag dit in niet geringe mate aan de organisatorische onmacht van de Franse anarchisten. Meer bepaald duurde het tot in 1913 vooraleer zij tot een min of meer ernstige vorm van nationale federatie kwamen. Op dat ogenblik was de voorheen erg verdeelde sociaal-demokratie sinds acht jaar herenigd.

Een levendige illustratie van de fascinatie die van de Franse anarchistische beweging desondanks uitging, vormde wel haar bondgenootschap met de artistieke avant-garde. Een groot aantal Franse (én Belgische) kunstenaars voelden zich in de jaren negentig ontegensprekelijk aangetrokken tot het anarchisme, in mindere mate ook tot het socialisme. Het ging grotendeels om jongeren geboren tussen 1855 en 1865, die circa 1885 actief werden in de avant-gardekunst en als dusdanig ook hun eigen tijdschriften en manifesten hadden. Het ideaal van broederlijkheid dat sommige romantici hadden aangekleefd, moest bij menig kunstenaar van de nieuwe generatie plaats maken voor een geloof in de noodzaak van geweld, van een fundamentele sociaal-ekonomische verandering, die een egalitaire samenleving tot stand zou brengen. Het was de periode van de grote politieke schandalen van de Derde Republiek. Bovendien ervaarde de kunstenaar meer dan ooit tevoren hoe hij zelf het slachtoffer was van het heersende systeem. Vooral het individualistisch en antipolitiek ingestelde anarchisme kwam ruim tegemoet aan de esthetische verzuchtingen van de symbolistische dichter, de neo-impressionistische schilder, de grafische kunstenaar, ... Daarbij kwam dat de Franse sociaal-demokratie, in groot contrast met de Belgische, weinig aandacht toonde voor de kunst. De echte anarchistische militanten waren in de

kunstmilieus wel eerder schaars gezaaid, maar veel kunstenaars waren toch meer dan louter salon-anarchisten. Dat bewees de zaak Dreyfus, die tegelijkertijd hoogtepunt en keerpunt werd. Artistieke revolutie en sociale revolutie waren nog nooit zo innig samen hand in hand opgestapt.

HOOFDSTUK 4

ANARCHISME IN NEDERLAND 1890-1914

Het industrieel kapitalisme en, daarmee samenhangend, de arbeidersbeweging zijn zich in Nederland pas laat – met name in de jaren zeventig – volop beginnen ontwikkelen. De Eerste Internationale vond er dan ook geen grote weerklank. Wel kunnen we aanstippen dat in 1872 op het Haagse kongres de Nederlandse afdeling, net als de Belgische trouwens, tegen de uitsluiting van Bakoenin stemde. Veel meer dan Marx' centralistische opvattingen kon Bakoenins federalisme rekenen op de Nederlandse sympathie. (166)

1. Een schuchtere aanzet

De naam Ferdinand Domela Nieuwenhuis lijkt onverbrekelijk verbonden te zijn met de geschiedenis van het Nederlandse anarchisme. Toch was hij er niet van in het begin bij. Pas in de jaren negentig zou hij de Nederlandse sociaal-demokratie definitief de rug toekeren en zich tot het anarchisme bekennen. Maar reeds een tijd daarvoor waren in Nederland minder bekende anarchisten actief. Zeker vanaf 1885 begonnen er de eerste libertaire tijdschriften te circuleren. *Anarchist. Orgaan van goddeloozen, haveloozen en regeringloozen*, dat vanaf 1888 verscheen en waaraan onder meer Johan Methöfer (167) meewerkte, is daar wel het meest bekende voorbeeld van. Tot een organisatorisch verband kwamen deze dikwijls uit de Sociaal-Democratische Bond afkomstige 'sociaal-anarchisten' echter niet. Voor hun denkbeelden waren ze niet weinig schatplichtig aan de geschriften van Kropotkin, Johann Most en Gustav Landauer. (168)

2. Het parlementair socialisme in ongenade

A. VRIJE SOCIALISTEN ROND FERDINAND DOMELA NIEUWENHUIS

Een aantal aktievelingen van de Internationale die in 1872 nog Bakoenin hadden gesteund, waren intussen de sociaal-demokratische toer opgegaan. Maar het was uit reactie tegen de reformistische koers van diezelfde sociaal-demokraten dat een eigenlijke, volwassen Nederlandse anarchistische beweging ontstond. In dat proces nam Ferdinand Domela Nieuwenhuis een centrale plaats in. (169)

Domela Nieuwenhuis, die in 1879 zijn ambt van dominee had neergelegd, speelde in de daarop volgende jaren een beslissende rol in de ontluiking van de Nederlandse sociaal-demokratie. Zo was hij de inspirator, organizer en kopman van haar eerste organizerische uitdrukking, de Sociaal-Democratische Bond. Ook *Recht voor Allen*, dat het partijorgaan van de S.D.B. zou worden, werd door hem opgericht in 1879. In 1888 verkoos men Domela bovendien als eerste socialist tot lid van de Nederlandse Tweede Kamer voor het distrikt Schoterland in de Friese Zuidoosthoek.

De S.D.B. was nog jong, allesbehalve sterk georganiseerd en kon eigenlijk meer beschouwd worden als een beweging die draaide om en rond het blad *Recht voor allen* en zijn hoofdredakteur Domela Nieuwenhuis. Een groot deel van de S.D.B. zou dan ook samen met Domela Nieuwenhuis in de jaren negentig een ruk naar het anarchisme doormaken. Het is moeilijk uit te maken wie in deze zaak kip was en wie ei. Domela Nieuwenhuis had in elk geval al vroeg in zijn sociaal-demokratische loopbaan een vrij grote libertaire invloed ondergaan, die zich vooral uitte in een erg kritische opstelling ten aanzien van het 'autoritarisme' van de Duitse sociaal-demokraten. Een weinig succesvolle periode in de Tweede Kamer was overigens niet vreemd aan een groeiend antiparlementarisme.

Tussen 1891 en 1897 verkeerde de S.D.B. voortdurend in krisistoestand. In 1893 besloot een meerderheid binnen de S.D.B. niet aan verkiezingen deel te nemen, waarop de minderheid

met onder andere de sociaal-demokratische hoofdman Pieter Jelles Troelstra, die het parlementarisme vrij genegen was, in 1894 naar Duits model de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (S.D.A.P.) oprichtte. Domela Nieuwenhuis, en met hem vele anderen, ging steeds meer de anarchistische toer op. In 1897 verliet hij de Socialistenbond, zoals de S.D.B. herdoopt was, trok zich ook terug uit de redactie van het door hem gestichte *Recht voor Allen* en begon in 1898 de uitgave van een nieuw blad *De Vrije Socialist*, dat, zoals de naam het zelf zegde, het vrije of anti-autoritaire socialisme in zijn vaandel voerde. Heel wat plaatselijke en regionale bladen volgden weldra het spoor van Domela. (170).

B. HET REVOLUTIONAIR-SYNDIKALISME BINNEN HET NATIONAAL ARBEIDS SECRETARIAAT

Een gelijkaardige evolutie als in de S.D.B. was merkbaar in de vakbeweging, meer bepaald in de schoot van het Nationaal Arbeids Secretariaat. Het N.A.S., geesteskind van Christiaan Cornelissen, was in 1893 oorspronkelijk opgericht als sekretariaat voor alle arbeidersorganisaties, politieke inkluis, dus ook de S.D.A.P. en de S.D.B.. Cornelissen, mederedakteur van *Recht voor Allen* en belangrijk man binnen de S.D.B., later binnen de Socialistenbond, stond in de strijd tussen parlementaristen en antiparlementaristen aan de kant van Domela Nieuwenhuis, maar onderscheidde zich mettertijd op zijn beurt weer van deze laatste door zijn visie op de vakbeweging. Het syndikalistisch model van Cornelissen was duidelijk verwant met Franse ideeën en terzake (in 1898 week hij overigens uit naar Parijs). Ook voor hem waren de vakbonden niet alleen de wapens van de arbeiders in de klassenstrijd, maar evenzeer de hoekstenen van de socialistische toekomstmaatschappij. Zijn visie op de vakbond verwijderde hem dan ook steeds verder van Domela, aan wie Cornelissen diens steeds toenemend individualisme verweet. (171)

Intussen was het N.A.S. voorgoed de revolutionair-syndikalistische weg ingeslagen en kon het zowat het kleine Nederlandse broertje van de Franse C.G.T. genoemd worden. Tot het

begin van de jaren twintig bleef het N.A.S. zorgen voor een libertaire aanwezigheid binnen de Nederlandse vakbeweging. Het kon rekenen op de (kritische) sympathie van het overgrote deel van de vrije socialisten. Dat bleek tijdens de grote spoorwegstaking in 1903. (172)

3. Het fatale keerpunt. De grote spoorwegstaking van 1903

In 1903 stonden anarchisten en sociaal-demokraten weer eens met getrokken messen tegenover elkaar. In januari van dat jaar was een staking uitgebroken in de Amsterdamse havens, die zich vrij vlug uitbreidde tot de spoorwegen. De staking werd onmiskenbaar een succes en scheen de anarchisten gelijk te geven inzake de mogelijkheden van de algemene staking. De Nederlandse regering liet uit reactie echter een aantal wetten stemmen die elke staking in openbare diensten, zo onder meer aan de spoorwegen, moesten verbieden. In allerijl werd daarop een Comité van Verweer opgericht, waartoe zowel militanten van het N.A.S., socialistische vakbondslui, anarchisten als S.D.A.P.'ers behoorden. Een algemene staking werd uitgeroepen en heel spoedig door het Comité opnieuw afgezegd. De nederlaag die de stakers daardoor leden was groot, maar nog groter was hun ongenoegen tegenover de mannen van het Comité. Anarchisten en N.A.S.-leden gewaagden van een verraad van de S.D.A.P., die op haar beurt de algemene staking afschreef als een betreutswaardig anarchistisch avontuur. Het revolutionair-syndikalistische N.A.S. lag de bezadigde S.D.A.P. geenszins en in 1906 werd een eigen sociaal-demokratische, reformistische vakcentrale, het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen opgericht, dat nauw aansloot bij de S.D.A.P. en een harde strijd zou voeren tegen het revolutionair-syndikalisme. Het N.V.V. kende spoedig een flinke aangroei, terwijl het N.A.S. snel leden verloor. (173)

1903 betekende onmiskenbaar een keerpunt voor de Nederlandse anarchistische beweging, die eigenlijk voorgoed haar

krediet bij 'de massa' verloor. S.D.A.P. en N.V.V. overvleugelden de libertaire beweging meer en meer in aanhang. De door de anarchisten verhoopte revolutie stond blijkbaar niet voor de deur. Het verlies aan effectieven verhinderde de anarchisten echter niet een vrij intense, geschakeerde activiteit te ontplooiën. Allerhande strekkingen tierden welig. Tal van tijdschriften – propagandistische, pedagogische of kulturele – zagen het daglicht; koren, vrouwen- en jongerengroepen werden boven de doopvont gehouden. (174)

4. De vrije socialisten in afzondering

Domela Nieuwenhuis was er nog steeds, maar de verering die hij onder de arbeiders nog algemeen genoot, kon niet verhinderen dat het vrije socialisme in Nederland achteruit ging. De geregelde persoonlijke aanvallen in *De Vrije Socialist* waren daar niet vreemd aan. Maar er was meer. Als belangrijkste doel voor de beweging rond hem en *De Vrije Socialist* stelde Domela de propaganda voor de anarchistische Idee voorop. De sociaal-anarchistische principes die hij predikte, beletten geenszins dat *De Vrije Socialist* een zuivere eenmanszaak was. Bovendien liet hij zich, de anarchistisch-kommunistische leer vastheid indachtig, kennen als een overtuigd tegenstander van een nationale federatie en dito kongressen. Enkel de zeer tijdelijke samenwerking in functie van een afgelijnd doel vond in zijn ogen genade. Aan de autonomie van de groepen mocht in geen enkel opzicht geraakt worden. Verwonderlijk was zijn afwezigheid op het internationaal anarchistisch kongres te Amsterdam in 1907 dan ook niet; de blijvende internationale kontakten die men daar probeerde te smeden, konden zijn goedkeuring nu eenmaal niet wegdragen. Deze anti-organisatorische ingesteldheid zou uiteindelijk voor de vrije socialisten een verregaand isolement tot gevolg hebben. (175)

Dat nam niet weg dat een organisatie-vriendelijke minderheid, voor wie een min of meer samenhangende nationale federatie met statuten en eigen tijdschrift een noodzaak vormde,

met de regelmaat van een klok van zich liet horen. In 1905 werd de Federatie van Vrijheidslievende Communisten met als orgaan *De Vrije Communist* opgericht. In 1907 zag een nieuwe *De Vrije Communist* het licht, dit keer als orgaan van de Landelijke Federatie van Vrijheidslievende Communisten. Het was deze organisatie die mede aan de basis lag van het internationaal kongres van 1907 te Amsterdam. Na verloop van tijd veranderde ze haar naam in Federatie van Sociaal-Anarchisten; ook haar tijdschrift werd herdoopt en heette voortaan *De Toekomst*.

Kenmerkend voor deze organisatie-gezinde groep, waartoe niet toevallig ook Cornelissen behoorde, was dat zij een – onder meer theoretische – steun wilde betekenen voor het revolutionair-syndikalisme. En ook op dat punt onderscheidde ze zich van Domela, die, ofschoon niet a priori vijandig gestemd tegen het N.A.S., in deze organisatie toch niets meer dan een belangenverdediging kon zien en zeer zeker niet de leerschool van de toekomstmaatschappij. Bovendien schoten Cornelissen en de zijnen dikwijls met scherp op het naar hun mening eerder bedenkelijk peil van *De Vrije Socialist* met zijn persoonlijke aanvallen en zijn tekort aan diepgang. Dit alles kon niet verhinderen dat de pogingen van deze lieden – niet de minste binnen de beweging – nooit echt bijval kenden. (176)

De groepen rond de regionale bladen hielden zich over het algemeen buiten alle Prinzipienreiterij. In praktijk vond men er echter hoofdzakelijk dezelfde strekking als in *De Vrije Socialist* met dien verstande dat men er vooral de regionale en dagelijkse arbeidersstrijd versloeg en de kwalijke kantjes van het 'Domela-isme' doorgaans poogde te vermijden. Het N.A.S. van zijn kant had zich na de klap die het in 1903 geïnkasseerd had, dankzij enkele goede organisatoren enigszins hersteld, maar zou toch voorgoed de mindere blijven van het N.V.V.. In 1910 telde het N.A.S. en het N.V.V. respectievelijk 3.454 en 40.660 leden. (177)

5. Het uitwaaiëren van de beweging

A. DE KRISTEN-ANARCHISTEN. BARREVOETSE LIEFDE EN GEWELDDLOOSHEID

In Nederland bestond naast de bovengenoemde libertaire tendensen bovendien een vrij sterke kristen-anarchistische stroming, door Tolstoj (178) geïnspireerd. Het tijdschrift *Vrede*, waarachter Felix Ort (179) de drijvende kracht was, fungeerde als haar spreekbuis. *Vrede* droeg de veelzeggende ondertitel *Orgaan tot bespreking van de praktijk der liefde*. Liefde werd dan gezien als het zichzelf vergeten, het opgaan in de andere; daar alleen lag volgens de kristen-anarchisten het echte geluk. Die liefde inspireerde hen tot een diepe vijandschap tegen de staat, die volgens hen nog verkeerde 'in de dierlijke sfeer van het recht van de sterkste'. Maar diezelfde liefde maakte de kristen-anarchisten ook tot tegenstanders van alle geweld en door hun uitsluitende voorkeur voor geweldloos verzet tegen het militarisme waaraan persoonlijke dienstweigering het best beantwoordde, onderscheidde ze zich overduidelijk van de andere anarchisten. Deze laatsten zwoeren geenszins bij principiële geweldloosheid en zagen meer heil in kollektieve (in plaats van individuele) dienstweigering, evenals in de algemene werkstaking. Het humanitair idealisme à la Tolstoj was overigens in de eerste plaats de zaak van intellectuelen en dan vooral van sociaal bewogen predikanten. Die dominees van kristen-anarchistische huize oefenden een diepgaande invloed uit op de latere antimilitaristische beweging, wat zich uitte in het toenemend aantal dienstweigeringen. Een band met de arbeidersbeweging echter heeft er nagenoeg niet bestaan. Daarvoor zullen de geweldloze principes – ook in de klassenstrijd – en het Rein Leven-ideaal van de kristen-anarchisten wel te ver afgestaan hebben van de harde werkelijkheid van iedere dag. Zij predikten immers niet alleen de liefde, maar achtten ook een rein en gezond leven hoogst wenselijk. Vegetarisme, geheelonthouding, kuisheid en reformkledij vormden de ingrediënten van deze sterk ascetisch en moralistisch ingestelde levenswijze. Noteren wij bovendien van de kant van sommige kristen-anarchisten een zekere elite-cultus en minachting tegenover de massa. (180)

B. NEDERLANDSE KOLONISTEN EN KOOPERATEURS

Ook in Nederland maakte het experimenteren met kolonies en produktieve associaties opgang rond de eeuwwende. Het ideaal van de vrije arbeid, van de produktie op basis van gelijkwaardigheid, solidariteit en zelfwerkzaamheid, gekoppeld aan dat van de terugkeer naar de natuur, dit alles te verwezenlijken binnen aparte gemeenschappen, sprak niet weinig aan. Erg bekend is literator Frederik van Eeden met zijn experiment Walden dat vanaf 1898 doorging te Bussum. (181) En ook hier waren de kristen-anarchisten actief. Te Blaricum pogde de zogenaamde Internationale Broederschap circa 1900 op haar beurt haar principes daadwerkelijk gestalte te geven. Onderlinge onenigheid vergalde al spoedig het hele experiment, maar de dieperliggende oorzaken van dit menselijk falen zullen wel de te hoog gestelde verwachtingen enerzijds en de te geringe vakbekwaamheid van de grotendeels intellektuele koloniebevolking anderzijds geweest zijn. In die richting gaat in ieder geval de overtuiging van de vrije socialist Tjerk Luitjes, die er te Blaricum bij was. (182) Dit alles verhinderde niet dat nog verscheidene gelijkaardige pogingen ondernomen werden. Intussen was onder impuls van van Eeden de Vereeniging Gemeenschappelijk Grondbezit opgericht. De bedoeling daarvan sprak duidelijk uit de titel en ofschoon niet alle kolonies zich bij G.G.B. aansloten, was haar oprichting erg belangrijk voor de verdere ontwikkeling van de 'arbeid in eigen beheer' in Nederland. Vanaf 1909 - Van Eeden had de vereniging verlaten en Methöfer had er het roer overgenomen - ging G.G.B. onder meer bij gebrek aan agrarische kolonies zich richten op produktieve associaties. Deze arbeidersverenigingen of produktiekoöperatieven beoogden in de eerste plaats de verbetering van de eigen situatie en zaten bovendien hoofdzakelijk in de sfeer van het atelier en de kleinere onderneming: drukkerijen, textielbedrijfjes, sigarenfabriekjes, bouwbedrijven, waarvan er nu nog enkele bestaan. De voorspelling van Domela en van vele anderen werd bewaarheid: ofwel kende de onderneming succes, doordat ze afgleed van het vooropgestelde ideaal naar louter eigenbelang; ofwel bleef ze trouw aan de principes en ging ze onherroepelijk ten onder aan de druk van het 'kapitaal'. Al met al was de kolonie- en produktieve associatiebeweging

LE PATRIOTE ILLUSTRÉ

ABONNEMENTS :
BELGIQUE par an fr. 10.00
UNION POSTALE 15.00
101 Contre le Socialisme

SOMMAIRE. — GRAVURE. — L'explosion au Café Terminus. — Le dernier voyage d'Émile Henry. — La prisonnière Éva de Rastenberg. — Le journal de grand-père. — Le chemin de fer normal. — Aux offices du carême. — Maître. — L'Éclaircie.
TEXTES. — Chronique. — La fille de Pérouse (suite). — Encore deux fautes de typographie. — La Jullienne en Italie. — L'utilisation des tramways en Belgique. — J'ai vu un monde. — Une fête. — Les noces. — Les fêtes en Belgique. — Contes inédits de Diderot. — Les palais Phéniciens. — Nos gravures. — José Zuppi.

ADMINISTRATIF :
Bruxelles, 23, rue Léopold
Abonnés à Paris la ligne.

1. Bomaanslag op 12 februari 1894 door Emile Henry in café Terminus van het station St-Lazare te Parijs.

Quotidien Annon. — N° 175 DEUX RONDs Du Dimanche 23 au 31 Juillet 1902

LE PÈRE PEINARD

Reflexes
HEBDOMADAIRES
d'un
GNIAFF

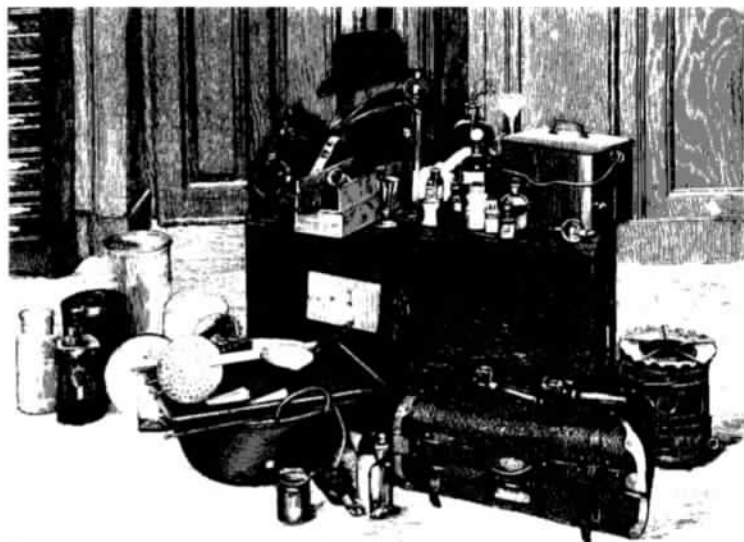
ANNONCES, FRANCE	BUREAUX, 4 ^{me} rue d'Orsel, Paris	ANNONCES, ÉTRANGER
N° 21	INVESTI DE 3 HUILES DE MATIN À 4 HEURES DU SOIR	N° 21
N° 22		N° 22
N° 23		N° 23
N° 24		N° 24
N° 25		N° 25
N° 26		N° 26

ANNÉE 1891 DE CONSTITUTION & RÉGÉNÉRATION

FÊTE NOIRE pour le populo: illuminations des ratichons. — Le 14, Suicide raté d'une mère et de ses trois gosses!

PROCÈS DES 16 ANARCHOS DE LIÈGE

2. *Le Père Peinard*, 'populaire' Frans anarchistisch weekblad.

3. Bewijsstukken in de zaak Ravachol. *L'Illustration*, 30 april 1892.

ELECTIONS MUNICIPALES DU 3 MAI 1896

Quartier de Clignancourt

LETTRE AU PEUPLE

AUX CANDIDATS:

Encore une fois l'ignorance populaire va vous confier un mandat pour la représenter. Vous êtes à la hauteur de cette lourde tâche et, aussitôt élus, vous vous empresserez de le prouver en ne faisant uniquement que vos affaires.

En peut-il être autrement?... Non!

Comme moyen d'arriver faites rouler ferme à l'électeur l'impôt sur le revenu, mais gardez-vous qu'il s'aperçoive que sa résultante fatale sera un impôt nouveau sur les salaires;

Racontez-lui les choses les plus impossibles;

Promettez-lui les réformes les plus irréalisables;

Fulminez fortement contre le Capital et la Propriété, c'est le seul moyen d'être élu et de devenir capitaliste et propriétaire à votre tour;

Votez haut et ferme, candidats, contre l'esprit néfaste de l'égoïsme bourgeois, et ayez l'air de vous appuyer sur le bras des déshérités;

Tonnez contre ce faux patriotisme qui nous a fait le Tonkin, le Dahomey, Madagascar, etc., mais n'oubliez pas de dire que vous êtes patrons internationalistes, que vous voudriez voir les peuples tous frères. — ce n'est pas bien clair, mais les électeurs vous comprendront.

Maintenant n'oubliez pas de prouver votre profond amour de la liberté en déclarant qu'une fois au pouvoir si quelques perturbateurs voulaient vous empêcher de voler à votre aise, vous les ferrez fuir.

Et alors si, malgré cela, les électeurs ne votent pas, c'est qu'ils seront plus charoyants que nous le supposons.

A L'ÉLECTEUR:

Avec un bon sens et la simplicité tu crois les autres semblables à toi; c'est ainsi que l'orateur et l'écrivain te font prendre des vessies pour des lanternes, jusqu'à te faire oublier tes misères. Tu poussez la naïveté de ton raisonnement au point de comprendre qu'il faut que tout le monde vive, excepté toi.

Tu es généreux, car tu sais que si tu travailles, ce n'est que pour engraisser les capitalistes et patrons, qui seuls sont réellement représentés et défendus par les corps élus.

Tu es fidèle comme un bon chien; car, malgré les mauvais traitements que t'ont fait endurer tous ceux qui t'ont gouverné jusqu'à ce jour, tu es toujours prêt à donner le même fouet à de nouveaux maîtres pour te faire battre.

Cela se l'empêchera pas de voter encore cette fois-ci avec le même succès que les fois précédentes, prouvant qu'il n'a fait avec toi que modifier le boniment.

Vois ce qui te reste à faire, nomme-tu de nouveaux maîtres ou abstiens-toi.

AUX ABSTENTIONNISTES:

Camarades ne comptons que sur nous-mêmes pour lutter avec énergie contre les pères du suffrage universel; que votre propagande active confonde les ambitieux de toute école.

La tâche est rude, mais le résultat sera beau.

Comarades au combat pour la Liberté! Sus aux Candidats!

VIVE L'ANARCHIE!

Vu: le comité pour la loi.
Héi SOUTIF. (Prochainement le Groupe publiera d'autres manifestos.)

Paris. — Imprimeur BOURNOLUX, 41, rue Berlin. — 616-06.

4. Lettre au peuple. Affiche met oproep om de verkiezingen te boycotten.

Publications du Groupe "L'ART SOCIAL"

L'Art et la Révolte

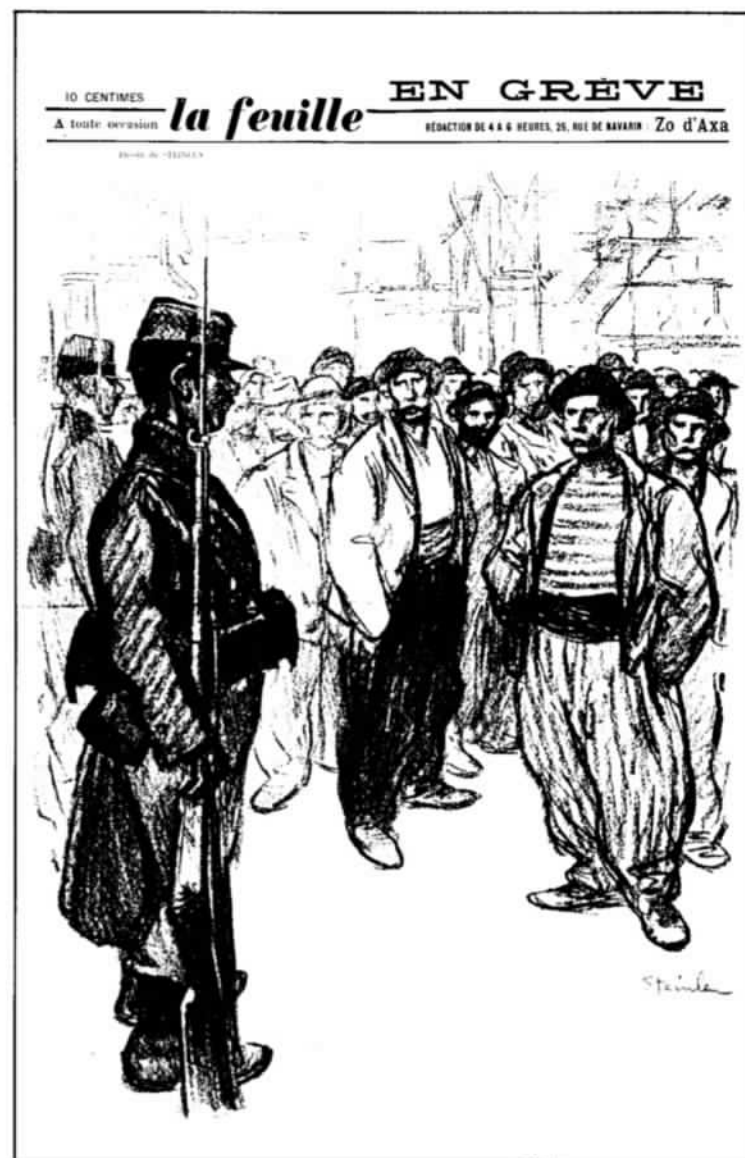
par Fernand PELLOUTIER

*Conférence faite le 30 mai 1896
Salle du Commerce,
94, rue du Faubourg-du-Temple, à Paris.*

Prix : 10 Centimes

BIBLIOTHÈQUE DE L'ART SOCIAL
5, impasse de Béarn.

5. L'Art Social wou een sociale, zelfs propagandistische kunst.

6. Steinlen was wel de bekendste van de grafische kunstenaars met anarchistische sympathieën.

1879. 7e Jaargang. ZATERDAG 2 APRIL 1904. No. 26. 1904.

DE VRIJE SOCIALIST.

Verschijnt Woensdags en Zaterdags.

REDACTIE: F. DOMELA NIEUWENHUIS. ADRES: SCHRIJKLAAN 14, HILVERSUM.

WEEKPRIJS: 1.25. (Inland) 1.00. (Uitland) 1.50. (Abonnementen) 10.00 per maand.

WAS STAMP.

Op, voor de Vrijheid op!

7. Feestnummer van *De Vrije Socialist*. 'Samengesteld ter herinnering aan de oprichting van *Recht voor Allen*, diene dit blad tot hulde aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, voor zijn arbeid in den dienst van het proletariaat ...'

8. Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

GEMEENSCHAPPELIJK GRONDBEZIT,

een toelichting voor den arbeider

door

FREDERIK VAN EEDEN.

AMSTERDAM - 1903 - W. VERSLUYS.

OP WEG NAAR EEN NIEUWE MAATSCHAPPIJ

BEGINSLEN EN TAKTIK VAN DEN KLASSENSTRIJD

DOOR

CHRISTIAAN CORNELISSEN

NEDERLANDSCHE UITGAVE

AMSTERDAM

H. J. W. BECHT

1902

9. Frederik van Eeden of de wenselijkheid 'het kapitalisme te kolonizeren'.
10. Christiaan Cornelissen, pionier van het N.A.S. en internationaal een gewaardeerd theoreticus van het revolutionair-syndikalisme.

11. Een onafgebroken verschijnende pers, exponent en bewerker van het Luiks anarchistisch reveil na 1900.

12. In het voetspoor van de Fransen probeerde men ook in België een Confédération Générale du Travail op te zetten.

15. Elisée Reclus.

16. Jacques Mesnil.

17. *Van Nu en Straks*, anarchizerende spreekbuis van de Vlaamse avant-garde.

KRITIEK DER VLAAM-
SCHE BEWEGING, DOOR
AUG. VERMEYLEN. ÷ ÷ ÷ ÷

AFZONDERLIJKE UITGAVE UIT „EERSTE
BUNDEL VERZAMELDE OPSTELLEN”. ÷

Met „een woordje vooraf” van den schrijver.

UITGAVE VAN C. A. J. VAN DISHOECK TE BUSSUM IN
HET JAAR 1905. ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷

18. De 'Vlaamse Beweging' door een anarchist bekeken. Met "een woordje vooraf" van de intussen geëvolueerde schrijver.

VRANK en VRIJ.

VROO en VROED.

ABONNEMENT: 3 fr. per jaar.

BUREEL: Deurnestraat, 15. Antwerpen

PER NUMMER: 10 centiemen.

19. De anarchistische ontwaking van vlaamsgezinde jongeren.

20. Van links naar rechts : Victor Ressler, Fanny Delvaux ('mevrouw Ressler'), Lorenzo Dwelshauvers, Jacques Mesnil (Jean-Jacques Dwelshauvers), Karel Ressler ('bootjesoverzetter'), Clara Koetlitz ('mevrouw Dwelshauvers').

een aangelegenheid die zich eerder in de marge van de anarchistische en socialistische bewegingen situeerde en zeker nooit zuiver anarchistisch van aard was. (183)

C. GEEN MAN, GEEN CENT VOOR HET LEGER

Het revolutionair antimilitarisme was één van de terreinen waar de Nederlandse anarchisten, Domela Nieuwenhuis niet het minst, een aanzienlijke activiteit ontplooiden. Reeds in 1891 op het internationaal socialistisch kongres te Brussel had Domela de algemene staking verdedigd als wapen bij uitstek om de kapitalistische oorlog te vrijdelen. Dit voorstel werd echter verworpen door de Duitse sociaal-demokraten en deze tegenstelling zou wel eens de hoofdreden geweest kunnen zijn van de breuk tussen Domela en de Duitse sociaal-demokratie. In 1904 werd op het internationaal antimilitaristisch kongres te Amsterdam de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging in het leven geroepen. De Nederlandse sekte was één van de weinige die werkelijk actief was. Organizatie was voor Domela en de zijnen slechts toelaatbaar voor zover men een konkrete doelstelling voor ogen had; het antimilitarisme was er zo één, vandaar dat de Nederlandse afdeling van de I.A.M.V., bij gebrek aan een nationale anarchistische federatie, kon doorgaan als de meest gestructureerde en wellicht meest representatieve organisatie van het Nederlandse anarchisme. Met name beschikte de I.A.M.V. over kongressen, nationale uitvoerende komitees en een eigen tijdschrift *De Wapens Neder*, waarvan de oplage dikwijls in de tienduizenden liep. De I.A.M.V. verklaarde zich wezenlijk antikapitalistisch en antikolonialistisch, propageerde massale dienstweigering en algemene werkstaking. Het wees dan ook de principiële geweldloosheid van de kristen-anarchisten, evenals het pacifisme dat in bepaalde burgerlijke kringen leefde en onder meer de oprichting van een internationaal arbitragehof voor ogen had, van de hand. Het devies luidde 'Geen man en geen cent voor het militarisme' en in één adem werd daaraan toegevoegd 'Oorlog aan de oorlog' en daarmee bedoelde men de strijd voor de sociale revolutie, die de bevrijding van soldaten en arbeiders met zich zou meebrengen.

gen. De I.A.M.V. ageerde ook onder de soldaten zelf. Een centrale plaats binnen de beweging werd door dominee N.J.C. Schermerhorn ingenomen. (184)

D. VRIJDENKERSBEWEGING, VEGETARISME, NEO-MALTHUSIANISME EN AANVERWANTEN

De vrijdenkersbeweging was een ander terrein waarop nogal wat anarchisten, zoals Domela, actief waren, hoewel De Dageraad, de Nederlandse vrijdenkersvereniging, nooit een uitsluitend libertaire aangelegenheid is geweest. De Dageraad was de enige organisatie waar de socialisten van diverse strekkingen elkaar steeds min of meer gevonden hebben. Vermelden wij verder nog als anarchistische 'kerkjes': het vegetarisme en het neo-malthusianisme, evenals een 'tendens' die anarchisme en parlementair socialisme met elkaar poogde te verzoenen. Stippen wij tenslotte aan dat 'kritische' Nederlandse intellectuelen, en kunstenaars (Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst,...) zich eerder tot het marxisme dan tot het anarchisme aangetrokken voelden, dit in tegenstelling met de Franse avant-garde, waarvan een groot deel zich voornamelijk in het anarchisme herkende. (185)

6. De anarchistische effectieven

Het is niet gemakkelijk na te gaan tot welke sociale lagen de Nederlandse anarchisten behoorden. Wellicht kon de anarchistische beweging in Nederland zich lange tijd op een stevige arbeiders- en volksbasis beroepen, en dan denken wij vooral aan de grote groep Domela-sympatisanten. De anarchistische aanhang becijferen is nog moeilijker. De almanakken tussen 1903 en 1914 gewagen van 60 à 80 groepen verspreid over het hele land, met als belangrijkste concentraties Noord-Holland (met

Amsterdam), Groningen, Friesland, de streek rond Twente. In die periode ook verschenen een tiental anarchistische bladen, waarvan *De Vrije Socialist* – het belangrijkste – tweemaal per week. Daarnaast waren colportage, openbare vergaderingen en meetings de meest gebruikelijke propagandamiddelen. Een relatief betrouwbare waardemeter voor de bijval die het anarchisme genoot, vormden ongetwijfeld de antimilitaristische scores. In 1908 telde de I.A.M.V. 1.000 leden verspreid over 22 groepen; een jaar later kon haar maandblad *De Wapens Neder* echter een oplage van 81.000 exemplaren voorleggen. In 1910 kon ze dan weer op slechts 2.500 à 3.000 abonnees rekenen; in 1913 was dat evenwel opnieuw 6.000. Soldatenalmanakken werden jaarlijks op ongeveer 5.000 exemplaren gedrukt. De oplage van de antimilitaristische vlugschriften schommelde tussen 10.000 à 20.000, met een eenzame piek van 100.000. (186)

Een aanzienlijke anarchistische beweging ontstond in Nederland uit de Sociaal-Democratische Bond rond Ferdinand Domela Nieuwenhuis en zijn krant *De Vrije Socialist*, evenals rond verschillende regionale kranten. Vrijwel gelijktijdig gingen men binnen het Nationaal Arbeids Secretariaat, onder meer door toedoen van Christiaan Cornelissen, zoals in Frankrijk een duidelijk revolutionair-syndicalistische koers varen. De mislukte algemene staking van 1903 betekende voor het vrije socialisme en het revolutionair-syndicalisme een keerpunt. De neergang van de anarchistische beweging werd bovendien in de hand gewerkt door een manifeste organisatorische onmacht. Toch hebben de anarchisten nog een hele tijd van zich laten horen, zij het voornamelijk op deelterreinen: het antimilitarisme op de eerste plaats, verder de vrijdenkersbeweging, de kolonie- en produktieve associatie-beweging, het vegetarisme, het neo-malthusianisme,... Een zelfde aandacht voor deelaktiviteiten vonden we ook terug in de Franse beweging. Typisch voor Nederland evenwel was de aanwezigheid van een relatief sterke, door Tolstoj geïnspireerde kristen-anarchistische fractie.

HOOFDSTUK 5

ANARCHISME IN BELGIE 1890-1914

1. Het socialisme, een gewestelijke materie

Vrij kenmerkend voor het eerder heterogeen gezelschap der Belgische 'internationalisten' was het manifest gebrek aan ideologische eenduidigheid, in de hand gewerkt door een al even manifeste eklektische aanleg. Desondanks kan men niet loochenen dat de Belgische federatie op de kongressen van de Internationale met haar standpunten bijna met de regelmaat van een klok in mutualistisch, later vooral anti-autoritair kollektivistisch vaarwater terecht kwam. In het begin van de jaren zeventig betekende dit konkreet dat zij weliswaar niet de opheffing van de algemene raad te Londen bepleitte zoals de Jura-federatie, maar dat zij in ieder geval een ernstige beknotting van zijn bevoegdheden voorstond. De Belgische afvaardiging op het Haagse scheuringskongres van 1872, dat tot de royering van Bakoenin besloot, stond dan ook in het anti-autoritaire minderheidskamp en vervoegde dra de rangen van de 'anarchistische' Internationale.

Na 1872 brokkelde de Belgische federatie echter stilaan af. Waalse anarchistische groepen die ook de afbraak van de Belgische algemene raad wensten, kregen de overhand op 'gemagtigen' als César De Paepe. (187) Bovendien was er de terugslag van de bloedig onderdrukte Commune, de verslechterende conjunktuur, de ineenstorting van tal van (Waalse) afdelingen, uitgeput door uitzichtloze stakingen. Mettertijd bleek ook meer en meer hoe weinig homogeen de Belgische federatie wel was en hoezeer haar anti-autoritair image in de eerste plaats het werk van de Waalse groepen uit Verviers, het Luikse, de Borinage, ... mocht genoemd worden. Ongeveer vijf jaar na Den

Haag kende ook België zijn schisma. In 1877 waren op het negende kongres van de anti-autoritaire Internationale te Verviers, dat strenger dan enig ander anti-autoritair kongres ooit te voren de deelname van de arbeiders aan het politieke leven veroordeelde, geen Vlamingen te bespeuren. Op het algemeen socialistisch kongres te Gent (ook universeel socialistisch kongres of socialistisch wereldkongres genoemd), dat onmiddellijk volgde op dat van Verviers, waren ze daarentegen wel present en behoorden ze tot de 'marxistische' meerderheid die ondanks het verzet van de afgevaardigden van het anti-autoritair kongres voor politieke aktie stemde. De Waalse antipolitieke houding beu hadden ze een paar maanden eerder reeds hun pogingen om een Belgische arbeiderspartij op te richten opgegeven en een eigen Vlaamse Socialistische Partij in het leven geroepen. Al met al betekende het kongres van september 1877, dat door De Paepe en anderen bijeengeroepen was in een poging de lieve socialistische vrede zowel internationaal, als nationaal enigszins te herstellen – alle goede bedoelingen ten spijt – een definitief breekpunt voor de grote socialistische familie, en in het bijzonder voor wat overbleef van de Belgische federatie. Deze teloorgang van de Belgische federatie bezorgde de Internationale van St-Imier, toen reeds in een verregaande impasse verzeild, overigens de doodsteek : het negende kongres van Verviers was meteen het laatste. (188)

Regionale differentiatie was troef. Het einde van de jaren zeventig, het begin van de jaren tachtig toonden ontegensprekelijk een meer sociaal-demokratisch gericht Vlaanderen, dat voorstander was van de organisatie van de arbeiders in een afzonderlijke partij met het oog op het voeren van geleidelijke politieke aktie enerzijds en een eerder revolutionair, autonomistisch en a(nti)politiek ingesteld Wallonië anderzijds. Vlamingen en Brusselaars keken blijkbaar niet op een inspanning als het er om ging partijen naar sociaal-demokratisch model op te richten, getuige daarvan de Vlaamse Socialistische Partij (1877), de Brabantse Socialistische Partij (1877), beider smelting in 1879 in de Belgische Socialistische Partij, de oprichting in 1885 tenslotte van de Belgische Werkliedenpartij. In Wallonië daarentegen hielden ook na 1880 niet te verwaarlozen anarchistische kernen stand of staken mettertijd de kop op : te Verviers en omstreken, maar ook in het Luikse, evenals in de Centre. De oprukkende B.W.P. moest er meer weerstand oprui-

men dan in Vlaanderen, maar had ook daar uiteindelijk sukses. Met Wallonië kende ook Brussel een aardige anarchistische inplanting. Deze stad, die omstreeks 1880-1881 ook de bakermat was van blanquistisch geïnspireerde revolutionair-socialisten met wie de anarchisten toen een Union Révolutionnaire vormden, fungeerde trouwens meer en meer als centrum van de franstalige anarchisten. Te Brussel verscheen overigens ook een tijdlang (1885-1886) het Nederlandstalig anarchistisch blad *De Opstand*. Van 1881 tot 1884 was te Antwerpen ook al een gelijknamig *Anarchistisch orgaan* verschenen.

Globaal genomen kon men hoegenaamd niet spreken van een grote en stevige anarchistische beweging in België. Het ging hooguit om een losse verzameling van, vooral Waalse en Brusselse, groepen, die zeker niet konden optornen tegen de steeds sterker wordende B.W.P. Tijdens de jaren 1891-1893 bereikte de anarchistische agitatie niettemin een hoogtepunt : een algemene staking ten voordele van het algemeen stemrecht moest onder het devies 'nu of nooit' hoe dan ook in revolutionaire zin omgebogen worden. Daartoe poogde men tot enige nationale organisatie te komen en had men zelfs een hernieuwde Union Révolutionnaire met dissidenten binnen de B.W.P. op het oog. Het mocht niet baten. De revolutie kwam er niet, het algemeen (enkelvoudig) stemrecht echter evenmin. Maar voor de anarchistische beweging, die zichzelf wezenlijk een revolutionaire oppositierol had toegedacht ten aanzien van de reformistische B.W.P. met haar parlementair socialisme, betekende het algemeen meervoudig stemrecht, dat in 1893 werd verworven, al bij al een zware klap. (189)

2. Luikse vurigheid. Van anarchistische federatie tot revolutionaire frontvorming

De nederlaag die de anarchistische beweging geleden had, liet zich blijkbaar sterk voelen te Brussel, waar men de volgende jaren er niet meer in slaagde een doorlopend verschijnende libertaire pers te verzorgen. De streek rond Verviers nam echter

tijdelijk de (Franstalige) anarchistische fakkel over, om ze ten slotte rond 1900 in Luikse handen te zien belanden. Luik werkte zich toen op tot de spreekwoordelijke burcht van het Waalse en zelfs van het Belgische anarchisme en volgde in die hoedanigheid Verviers en Brussel op. Het loont de moeite aan de hand van dit Luikse anarchisme de betekenis van de toenmalige anarchistische (arbeiders) beweging in Wallonië te schatten. (190)

In 1886 werkten de Luikse anarchisten zich voor het eerst terdege in de publieke belangstelling. De door hen op 18 maart ingerichte herdenking van de Commune vormde de directe aanleiding – maar dan ook niet meer – voor de golf van sociale onrust die toen vooral Wallonië overspoelde. (191) Tot aan de eeuwwende, met als toppers de bomaanslagen van de jaren 1892 en 1894, zou de Luikse beweging vooral getekend worden door, wat we kunnen noemen, een voorkeur voor de terroristische propaganda van de daad. Het was een tijd van laagconjunctuur voor de anarchistische winkel.

Homogeen kan deze terroristische episode niet genoemd worden. De aanslagenreeksen verschilden duidelijk in de aard van de aanslagen, de sociale, geografische en ideologische afkomst van de daders, de reacties van de publieke opinie, enz. De aanslagen waren zeker niet het monopolie van anarchisten, laat staan van Luikse anarchisten. Een georganizeerde beweging stak er alleszins niet achter. Grotendeels het werk van Luikse anarchisten, voornamelijk arbeiders, waren de onbloedige of propagandistische aanslagen van 1892, die niet zozeer de bedoeling hadden te vernielen of te doden, dan wel de bevolking eens goed te doen opschrikken. Net als in Frankrijk – het voorbeeld van Ravachol zal aan de Luikse gebeurtenissen niet vreemd geweest zijn – volgden de aanslagen in 1892 op de veroordeling van anarchistische kameraden. Ze viseerden als het ware in een eerder symbolische wraakactie (dit laatste dan in tegenstelling met de 'daadwerkelijke' wraak van Ravachol) de directe schuldigen: een magistraat, een politieofficier, een politicus. Maar ook indirecte schuldigen moesten eraan geloven: zo bijvoorbeeld de kerk geïnkarnéerd in één van haar kerkgebouwen. Het daarop volgend proces leverde meteen een nieuwe anarchistische martelaar op. Ten gunste van Jules Moineau, die tot 25 jaar dwangarbeid veroordeeld was als verantwoordelijke voor één van de explosies en brein achter de he-

le reeks, kwam vanaf 1898 een vrij brede solidariteitscampagne op gang, die zou uitmonden in zijn voortijdige vrijlating in 1901. (192) We moeten ons echter geen illusies maken omtrent de invloed van de aanslagen op de Luikse bevolking. Het effect was ronduit negatief voor het Luikse anarchisme. Als de beweging zeker voor 1900 geen respons vond, was dit onder meer te wijten aan het terrorisme. De B.W.P. kon er de vruchten van plukken. (193)

Na 1900 tapte de beweging echter uit een ander vaatje dan het kruivaatje. Het terrorisme bleek, net als in Frankrijk, afgedaan te hebben, met als bloedige uitzondering een bomaanslag in 1904, die echter zeker niet het werk van Luikse anarchisten was en door deze overigens 'betreurd' werd. (194) De Luikse beweging had nu trouwens in tegenstelling met de periode vóór 1900 andere middelen om van zich te laten horen, niet het minst haar pers.

Waar het Brussels nationaal libertair kongres van 1897 op een fiasco uitdraaide, luidde het Luikse ekwivalent van het volgende jaar een hernieuwing van het anarchistisch 'aktivisme' in België in, waarbij Luik zich steeds meer als centrum van de beweging ging aanbieden. Evenals in Frankrijk, getuige daarvan het nationaal kongres van mei 1902 te Luik en verscheidene regionale kongressen, werd – althans in principe – geopteerd voor een heroriëntering naar het syndikalisme toe, ten einde uit het doodlopend steegje van het 'dogmatisch', individualistisch isolement te raken. De propaganda van de daad kon steeds minder bekoren. Bovendien werden ernstige pogingen ondernomen om tot enige vorm van organisatie op regionaal en nationaal niveau te komen. Op dat gebied – het enige weliswaar – waren de Belgen wellicht zelfs kreatiever dan hun Franse collega's, die pas laat, in 1913, toen de Eerste Wereldoorlog al voor de deur stond, erin slaagden een nationale federatie uit te bouwen. De Belgen hadden niet zo lang gewacht om de daad bij het woord te voegen.

Reeds op het kongres te Charleroi einde 1902 werden konkrete stappen in die richting ondernomen, maar de weerstand was nog groot! De inspanningen werden in 1903 toch verder gezet en het was vooral te danken aan organizator Georges Thonar (195) dat in 1904 opnieuw te Charleroi bij wijze van vingeroefening eerst een Fédération Amicale des Anarchistes het daglicht zag en vervolgens in 1905 het embryo van een werke-

lijk operationele federatie, de Groupement Communiste Libertaire (G.C.L.), werd opgericht. Deze anarchistisch-kommunistische federatie met sekties (althans op papier) te Brussel, Luik, Charleroi, Namen, Verviers, maar ook Mechelen, Gent, Antwerpen, enz. was naar anarchistische maatstaven vrij autoritair opgevat. De leden moesten maandelijks een vaste bijdrage neertellen waarvan de opbrengst onder meer moest dienen om de uitgave van *L'Insurgé* te bekostigen. Federale komitees stonden in voor een meer systematische coördinatie van de propaganda. De sekties, die de groepen plaatselijk overkoepelden, en de hoekstenen van de federatie moesten uitmaken, bleven – traditioneel anarchistisch – wel autonoom, maar kregen toch een aantal specifieke taken toegeschoven. Seraing en Flémalle bijvoorbeeld stonden in voor de antimilitaristische propaganda en de hulp aan vreemde deserteurs. De G.C.L. rekende het verder ook nog tot zijn opdracht de 'supervisie' van de zogenaamde Cercles Libres d'Etudes Sociales (C.L.E.S.) waarover verder meer, te verzekeren.

De betekenis van de G.C.L. mag niet onderschat worden. Voor het eerst waren de Belgische anarchisten erin geslaagd zich in dergelijke mate nationaal te organiseren. Zeker in 1905 werd een – relatief gezien – enorme activiteit ontplooid. Bovendien lag de G.C.L. mede aan de basis – organisatorisch dan, niet inhoudelijk – van het internationaal anarchistisch kongres van 1907 te Amsterdam, waar een nieuwe Anarchistische Internationale (Internationale Libertaire) werd opgericht. In feite betekende die nieuwe Internationale niet veel meer dan een internationale brievenbus; ze kende weinig aanhang en leidde vanaf 1908 zelfs een vegetatief bestaan om in 1911 definitief onder het stof te verdwijnen. Voordien reeds waren de Belgen en dan vooral Thonar actief geweest bij de voorbereiding van het internationaal antimilitaristisch kongres van 1904, eveneens te Amsterdam.

Hoe belangrijk ook, de G.C.L. was geen lang leven beschoren. Reeds in 1906 bleken een aantal sekties hun taak niet uit te voeren, andere weer niet aan hun financiële verplichtingen te voldoen. Op het Brussels kongres van augustus 1907 werd de, misschien wel als te autoritair ervaren, Groupement Communiste Libertaire plechtig ontbonden en vervangen door een erg los praktisch samenwerkingsverband. In 1908 kon Thonar, die blijkbaar veel aanzien verloren had, nog nauwelijks twee afde-

lingen meekrijgen (Luik en Court-Saint-Etienne) in een poging de G.C.L. opnieuw op te richten. De afdelingen van de Centre, Brussel, Charleroi en Seraing zagen meer heil in een Fédération Anarchiste 'sans statuts', die vooral geanimeerd werd door de Brusselaars. Nog eenmaal poogde men vóór de oorlog, in 1912, een federatie op te zetten. Zoals zo vaak tevoren bleef het ook toen bij papieren intenties. Sinds 1907 waren intussen geen grote kongressen meer doorgegaan. Meer en meer militanten gingen mettertijd hun heil in het revolutionair-syndikalisme en/of revolutionaire bondgenootschappen zoeken. (196)

De jaren 1900-1908 betekenden niettemin een hoogtepunt voor de anarchistische beweging in België. Gangmakers bij uitstek van deze 'renouveau' waren de Luikenaars, voornamelijk arbeiders, die met een relatief klein aantal militanten grote propagandistische inspanningen leverden. Een belangrijk aandeel daarin had de pers, die na vijf povere jaren vooral te Luik, maar ook op andere plaatsen, 'flinker' dan ooit tevoren was. Noch die heropbloei van de pers, noch het opzetten van een nationale organisatie waren vermoedelijk mogelijk geweest zonder de gelijktijdige steviger uitbouw, speciaal in het Luikse, van de plaatselijke, vooral 'kulturele' groepen, in het bijzonder van de zogenaamde Cercles Libres d'Etudes Sociales (C.L.E.S.), die op hun beurt natuurlijk ook de vruchten plukten van een herlevende pers, een betere samenhang, ... De anarchistische beweging kende drie types van groepen: de groepen die zich bezighielden met discussie en revolutionaire actie, die we gemakshalve en misschien wel niet helemaal ten onrechte verder discussiegroepen noemen; vervolgens de economische groepen en tenslotte de kulturele groepen. Vooral de nochtans belangrijke discussiegroepen, die in principe moesten instaan voor de revolutionaire propaganda, organisatie en actie, konden nauwelijks bogen op enige continuïteit en onderhielden daarenboven weinig onderling contact. Enkel de Groupement Communiste Libertaire en haar sekties vormden in dat opzicht tot op zekere hoogte een heerlijk intermezzo. Ook de economische groepen die het moesten opnemen tegen de socialistische koöperaties en onder meer instonden voor een gemeenschappelijke aankoop van produkten, slaagden door gebrek aan samenhang uiteindelijk niet in hun opzet, ook al hadden ze een tamelijke aanhang onder mijnwerkers, bijvoorbeeld te Seraing.

De Cercles Libres d'Etudes Sociales waren duidelijk beter

georganiseerd. Zij beoogden het geven van een intellectuele en morele vorming en het bevorderen van een open en wetenschappelijk verantwoorde studie van de verschillende socialistische scholen. In praktijk speelden de C.L.E.S. een essentiële rol in de organisatie van de libertaire propaganda. De verschillende C.L.E.S. stonden overigens onder 'supervisie' van committees; voor Luik was dat een tijdlang de plaatselijke sekte van de G.C.L.. In 1904 werden de C.L.E.S. in een losse federatie met elkaar verbonden met de bedoeling de oprichting van nieuwe kringen aan te moedigen, de reeds bestaande te ondersteunen, enkele type-programma's voor de vorming uit te werken, een minimum van coördinatie en organisatie te verzekeren, kortom een netwerk van tamelijk geïntegreerde studiekringen uit de grond te stampen. Op een aantal punten was de balans zeker positief. Diverse plaatsen op het platteland werden gedeeltelijk uit hun afzondering gehaald, vonden aansluiting bij stedelijke en/of industriële centra, en bijgevolg werd de aktieradius van de propaganda vergroot. Een ander positief punt was dat in tegenstelling met gelijkaardige initiatieven in Frankrijk de sprekers vrijwel uitsluitend anarchisten en geen intellectuelen van diverse pluimage waren, wat garanties bood inzake de zuiverheid van de leerstof. Maar ook deze organisatie kon na verloop van tijd niet optornen tegen de alom geroemde socialistische massaorganisaties. Dat had allerlei oorzaken gaande van het gebrek aan organisatie en bijgevolg financiën tot het hinderlijk nomadisme van de vaak weinig honkvaste militanten. Dit neemt niet weg dat de betekenis van deze studiekringen voor de hernieuwing van de beweging anno 1900-1908 aanzienlijk was. (197)

Tegelijkertijd exponent en bewerker van het anarchistisch réveil waren zoals reeds gezegd de belangrijke libertaire periodieken die na 1900 te Luik verschenen, met name het door Lucien Hénault (198) opgerichte *Le Réveil des Travailleurs* (1900-1903), dat uitgroeide tot een weekblad, en het door Georges Thonar gerunde *L'Insurgé* (1903-1908). Eerstgenoemd blad had op een bepaald ogenblik ongeveer 1.200 abonnementen, de maximumoplage bedroeg 2.250 exemplaren, wat zelfs naar Parijse normen niet weinig was. Inhoudelijk was deze pers echter geen hoogvlieger en beperkte ze zich eigenlijk tot een tamelijk slaafse navolging van de Franse pers, in het bijzonder van *Les Temps Nouveaux*. Na 1908 kwam men niet meer tot een on-

afgebroken verschijnende pers. De teloorgang van de nationale organisatie zat daar wellicht in aanzienlijke mate voor tussen. (199)

De pers was veruit het voornaamste propagandamiddel. Daarnaast deed men ook een beroep op konferenties, brochures, affiches, manifesten, enz., kortom de gebruikelijke propagandamiddelen zoals die ook in Frankrijk in zwang waren. (200)

Rond 1900 werd dus ook in Franstalig België en zeker te Luik de bom in de kast opgeborgen en gekozen voor de infiltratie in de vakbeweging, waarin onder meer de Luikse anarchisten een uitstekende voedingsbodem voor hun propaganda zagen. Sommigen beschouwden de vakbonden zelfs, volgens de zuiverste revolutionair-syndikalistische principes en dus tegen de al even zuivere anarchistische lijn in, als de pijlers van de toekomstige maatschappij. Slechts een kleine minderheid onder wie Max Borgeuil (201) stond totaal vijandig tegenover van de wending naar het syndikalisme, omdat de syndikale aktie met haar 'ijzeren tucht', aldus Borgeuil en anderen, een aanslag op de persoonlijke zelfstandigheid inhield en bovendien nog aanleiding gaf tot 'kollaboratie' met het kapitaal. De meerderheid die de koersverandering wel onderschreef, getuige daarvan het Luiks kongres van 1902, was echter ook verdeeld, met name over de konkrete vormen die de nieuwe optie moest aannemen. De resultaten van het kongres waren navenant. Men bleef bij de zeer algemene intentieverklaring dat een koerswending naar de vakbeweging aangewezen was, maar zette verder geen konkrete stappen. De 'Confédération Générale du Travail belge', waarvan sommige militanten droomden, werd voorlopig in de koelkast gestopt, ofschoon de tijd er bijzonder rijp voor was. In hetzelfde jaar 1902 immers kende de Syndicale Commissie, die de socialistische vakbonden groepeerde, ten gevolge van de mislukte algemene staking voor het algemeen stemrecht een zware inzinking. En toen in 1906 uiteindelijk toch een vrij bescheiden C.G.T. werd opgericht, hadden dezelfde socialistische vakbonden al flink wat tijd gehad om zich van de opgelopen averij te herstellen.

De uiteindelijke oprichting van een Belgische C.G.T. in 1906 had overigens flink wat voeten in de aarde. De meningen liepen inderdaad uiteen als het er op aan kwam een precieze gestalte te geven aan de syndikale voorliefde. De discussies gaven

ontegensprekelijk een voorafspiegeling van de grote konfrontatie op het internationaal anarchistisch kongres van 1907 te Amsterdam tussen de 'ortodox' Malatesta en de revolutionair-syndikalist Monatte. Aan de ene kant waren er de anarchisten die hun aanwezigheid in de vakbeweging louter taktisch bekeken. Ze waren daar niet als arbeiders om hun arbeidersbelangen te verdedigen, maar om de propaganda voor het 'integraal' anarchisme te voeren. De anarchistische aktie was voor hen heel wat meer dan louter (ekonomische) klassenstrijd. Niet de strijd tussen de klassen, maar wel de verdwijning van die klassen was van belang. Er was niet enkel een ekonomische, maar ook (vooral) een intellektuele en morele revolutie vereist; was de gedachte overigens niet meer van tel dan de aktie? Zelfs voor Thonar vormde de vakvereniging anno 1908 geenszins de spil van de revolutionaire aktie; ze was slechts een tijdelijke strijdvorm, die niet eens altijd efficiënt bleek te zijn. Dergelijke benadering deed meer en meer opgeld, naarmate de anarchisten dreigden opgeslorpt te worden door het syndikalisme eerder dan ze hun stempel erop konden drukken.

De revolutionair-syndikalist van anarchistische komaf zagen de zaken vanuit een ander daglicht. Naar hun mening was de revolutionaire strijd essentieel een strijd van klasse tegen klasse, met als inzet de instituties die de hoekstenen van het kapitalisme uitmaakten, met name 'Gezag en Bezit'. Dit tweespan verzekerde de verdere heerschappij van de burgerij en was de oorzaak van de verknechting van het proletariaat. Aangezien het anarchisme de bevrijding van de verdrukten beoogde en de verdrukten onomstootbaar de arbeiders waren, was het anarchisme wezenlijk een arbeidersbeweging, aldus de revolutionair-syndikalist. De konklusies lagen voor de hand. De anarchisten moesten zich in de vakbonden engageren als anarchisten én als proletariërs (dit wil zeggen met dezelfde ekonomische belangen als de arbeiders van een andere socialistische gezindheid). Dit engagement was erg belangrijk én voor de anarchistische propaganda én voor de materiële ontvoogding van de arbeidersklasse (waartoe de anarchisten behoorden). De vakbond was de geprivilegieerde plaats voor de revolutionaire klassenstrijd, 'moyen et fin de la libération', spil van de revolutionaire arbeidersbeweging, waarmee het anarchisme zich moest identificeren. Kortom, voor deze revolutionair-syndikalist met anarchistisch verleden viel de anarchie samen met de

syndikale aktie. Baarlijke 'neo-marxistische' onzin, vonden de 'ortodoxen'. (202)

Toch konden de Waalse anarchisten moeilijk buiten het syndikalisme, al was het maar om zich enigszins van publiek te verzekeren. De teloorgang van de eigen organisatie kon hen enkel in die mening sterken. Zo vinden we ondermeer Georges Thonar en Emile Chapelier (203) terug in de Union des Travailleurs Bruxellois, die een grote rol speelde in de uiteindelijke oprichting in 1906 van de Belgische C.G.T., waarvan de geestelijke vader ongetwijfeld Henri Fuss-Amoré (204) was. De syndikale overmacht der socialisten bleek echter te groot te zijn. Dat gold ook voor de Confédération Syndicale Belge die in 1908 ontstond uit de fusie van de C.G.T. met enkele belangrijke onafhankelijke syndikaten, zoals de Antwerpsche Diamantbewerdersbond, die het (voorlopig) niet met de Syndicale Commissie new look van de B.W.P. kon stellen. Veel ruimte voor revolutionaire, direkte aktie was er niet binnen deze nieuwe Confédération, die trouwens in 1910 met de verzoening te Antwerpen tussen onafhankelijke en socialistische vakbeweging ineestortte. (205)

In 1908 was inmiddels nogmaals gebleken dat Thonar en de zijnen in de eerste plaats aangewezen waren op een samengaan met de revolutionair-syndikalist, hoe beducht ze er ook voor waren opgeslorpt te worden door de syndikale aktie. In september van dat jaar moesten *L'Action Directe* van Fuss en *L'Insurgé* van Thonar van de nood een deugd maken en fusioneren, wilden ze hun revolutionaire activiteiten niet voortijdig moeten stopzetten. Het nieuwe blad heette *L'Avant-Garde* met als heel algemene ondertitel *Organe de concentration révolutionnaire* en stond wijd open voor iedereen, socialist, syndikalist, anarchist, die reformisme en parlementarisme onvoldoende vonden en de direkte syndikale aktie voorstonden, en dit zowel binnen de B.W.P. als binnen de Confédération Syndicale Belge.

Het kon niet anders of er moest op dit gebrek aan revolutionaire selektiviteit vanwege Thonar en Cie een breuk volgen binnen de anarchistische 'rangen'. Op het anarchistisch kongres van 1909 werd de lijn Thonar, die in feite een opening naar 'kritische' socialist voorstond, heftig afgekeurd door de Fédération Anarchiste, de Groupe Révolutionnaire de Bruxelles, die *Le Révolté* uitgaf, in het bijzonder. Het misprijzen voor de

georganizeerde arbeiders en de vijandigheid tegenover elke alliantie was diepgeworteld in die Brusselse kringen; men neigde er naar illegalisme, 'l'action violente violemment offensive'. Het tijdperk van vergeldingsakties tegen de onderdrukkers, die aan de sociale strijd het karakter van revolutionaire onverzoenlijkheid moesten geven, was aangebroken. Twee leden van de Brusselse groep zouden geschiedenis maken als 'medewerkers' van de bende van Bonnot, Victor Serge en de latere vakbondsleider Jean De Boe. (206)

Met die mensen viel bij wijze van spreken niet te praten en Thonar en zijn vrienden kwamen dan maar met een eigen Fédération Révolutionnaire voor de dag, die enige weerklank vond te Luik, Charleroi, Brussel en in de Centre. Volgens haar orgaan *Le Combat Social* was de Fédération noch socialistisch, noch anarchistisch, noch syndikalistisch. Ze groepeerde militanten uit diverse hoeken met als gemeenschappelijke noemer de waardering voor de klassenstrijd. Ze beoogde het integraal socialisme, dat door de arbeiders zelf en bovendien essentieel door directe actie moest verworven worden. De Fédération kon echter weinig dissidente socialisten bekoren; een doodgeboren kind ... Na deze zoveelste mislukking was deze anarchistische bobijn zowat afgewonden. Chapelier trad individueel toe tot de B.W.P.; anderen als Thonar poogden zich als georganizeerde tendens te laten opnemen. Met die bedoeling richtten *Le Communiste* van Thonar en *L'Exploité*, orgaan van revolutionairen binnen de B.W.P., in 1911 de Groupe Socialiste d'Action Directe op die – de 'knieval' voor het reformisme ten spijt – als groep geweigerd werd binnen de Werkliedenpartij. (207)

Het revolutionair-syndikalisme kende nog een laatste vooroorlogse opflakking. Onder impuls van de Luikse Union des Syndicats de la Province de Liège en haar tribune *L'Action Ouvrière* werd in 1913 een nieuwe onafhankelijke Confédération Syndicale Belge opgericht, die ongeveer 10.000 leden telde en onder meer te Luik vrij sterk stond. De Syndicale Commissie kon echter bogen op 125.000 leden. De 'sociaal-demokratische ervijand', de B.W.P., had het er voor het zeggen, terwijl de anarchisten, die op een of andere manier op het onafhankelijk revolutionair-syndikalisme hun hoop hadden gesteld, slechts in geringe mate hun watermerk aan dit syndikalisme konden meegeven. Het omgekeerde was – zoals moge blijken uit het voorgaand relaas – veeleer het geval, zeker na het wegvallen van de Groupement Communiste Libertaire. (208)

Als de anarchisten zich met dergelijke ijver op de syndikale beweging gooiden, dan gebeurde dit ontegensprekelijk vanuit de diepgewortelde bezorgdheid waarvan alle anarchistische doen en laten doortrokken was, een revolutionaire dam te kunnen opwerpen tegen de oprukkende 'sociaal-demokratie' en haar politieke organisatie, de B.W.P. Traditioneel werd door de Luikse beweging, waartoe verschillende ex-B.W.P.'ers behoorden, dan ook heel wat kruit verschoten in de richting van de sociaal-demokraten en hun parlementarisme. Te Luik was die libertaire oppositie aanvankelijk nog mogelijk binnen de structuren van de B.W.P. In 1902 werd daaraan door een sociaal-demokratische meerderheid paal en perk gesteld. De anarchisten werden het socialistische huis uitgezet en geraakten van dan af nog moeilijk binnen in al wat met de B.W.P. verband hield. Deze uitstoting kon de anarchistische verbetering in de strijd, niet alleen tegen de sociaal-demokraten, maar voortaan tegen de hele B.W.P. alleen maar voedsel geven. De inzet was trouwens groot voor beide kampen, die immers op vrijwel hetzelfde publiek mikten. De anarchistische verwijten waren van de gebruikelijke soort. De sociaal-demokratie deed een beroep op de staat, wat een negatie inhield van de vrijheid; het parlementarisme was de politieke uitdrukking van het kapitalisme en maakte elkeen tot een verrader; het algemeen stemrecht diende om de arbeiders in slaap te wiegen en de klassentegenstellingen te verzachten. Stakingen voor het algemeen stemrecht werden door de anarchisten enkel goed bevonden voor zover daar een potentiële revolutie in zat. Campagnes voor het boycotten van de verkiezingen – met weinig resultaat overigens, wat soms leidde tot misprijzen voor de massa – waren een logische uitloper van hun antiparlementarisme. (209)

Traditioneel ook waren de andere hoofdtematieken van de Luikse propaganda: antimilitarisme, antigodsdienstige propaganda (met respect voor de kristen-anarchisten, hoewel deze te Luik zelf geen aanhang hadden), antikapitalisme (met vooral aandacht voor de gevolgen van het economisch stelsel, zoals werkloosheid, maar met weinig inzicht in de fundamentele mechanismen), anti-etatisme, antikolonialisme, feminisme, ... Het grote einddoel was uiteraard de anarchie, die in Luik van de kommunistische soort was. (210)

Specifieke strijdvormen waren voor de Luikse libertairen de 'opvoeding', het reeds vermelde boycotten van de verkiezingen

gen, de staking, de sabotage en niet te vergeten de revolutie. De opvoeding moest door kennismaking met cultuur en de 'nieuwe moraal' leiden tot bewustwording, die een essentiële schakel was in het libertair ontvoogdingsstreven. In het bijzonder kon dit binnen het onderwijs. Te verkiezen boven de 'autoritaire geest' van het openbaar, verplicht, gratis lekenonderwijs waren de zondagsschool (van vrijdenkersverenigingen bijvoorbeeld), de instituten verbonden aan de Université Nouvelle en vooral de libertaire school, die echter bij gebrek aan fondsen in het theoretisch stadium bleef steken. Voor volwassenen waren er de anarchistische pers en de studiekringen, de zogenaamde C.L.E.S., waarover we het reeds hadden. Tot de kulturele bagage behoorden sociologie, 'kritische' geschiedenis, vrije kunst, esperanto, enz... De 'nieuwe moraal' ter vervanging van de oude, die geen andere bedoeling had dan privileges te handhaven, kende geen begrippen als goed en kwaad; zij moest het hebben van wezenlijker zaken als verantwoordelijkheid, liefde en broederlijkheid, dit alles onder het motto : de vrijheid van de énen mag geen afbreuk doen aan de vrijheid van de anderen. Op seksueel vlak pleitte de 'nieuwe moraal', die het uiteraard moest hebben van gemengd onderwijs, voor het vrije huwelijk, seksuele opvoeding, neo-malthusianisme. (211)

Ofschoon de Luikenaars financiële steun gaven aan de kolonies, die het bewijs moesten leveren dat de anarchie helemaal geen utopie was, gingen zij zelf niet over tot eigen initiatieven in die richting en moedigden zij daartoe ook niet aan. Zij wezen op het isolement van de kolonies – in hoeverre waren zij dan nog enige vorm van propaganda van de daad ? – evenals op de bijna onoverkomelijke hinderpaal die de vijandschap van de omringende wereld vormde. Initiatieven op dat vlak werden eerder in Brusselse kringen genomen. De door Chapelier geanimeerde 'colonie communiste libertaire' L'Expérience (1906-1908), aanvankelijk te Stokkel, later te Bosvoorde, die niet zo succesvol was, wees in de richting van het gelijk van de Luikenaars. (212)

De staking, dat vaak bezongen strijdmiddel, moest uiteraard algemeen, liefst internationaal zijn, zonder leiders gebeuren en bovenal een revolutionair doel hebben, met name het tot stand brengen van het kommunisme. In praktijk nam men echter ook deel, soms met succes, aan kleinere stakingen, ofschoon 'het principe' dat eigenlijk niet voorzag. De anarchistische pers pu-

bliceerde uitvoerig over de lopende stakingen en steunlijsten werden regelmatig geopend. Sabotage was dan weer individuele revolte : treuzelen bij het werk, machines onklaar maken, enz... Eenmaal de staking uitgebarsten, kwam het er op aan de hele zaak te desorganizeren, domeinen en fabrieken te bezetten, want uiteindelijk was de staking niets anders dan de voorbereiding van de revolutie. De revolutie zou het werk zijn van de massa, wel zou een revolutionaire (libertaire) minderheid de aanzet geven. Kortom, de Luikse visie op de staking beantwoordde grotendeels aan de Franse orthodoxe, libertair-kommunistische visie terzake, met een opening evenwel naar het revolutionair-syndikalisme, wat kleine stakingen aanging. (213)

Heel wat van bovengenoemde strijdmiddelen lagen echter buiten het onmiddellijke bereik van de Luikse libertairen, die in feite naast de propaganda voor hun ideeën, verder weinig tot echte acties kwamen. De strijd voor zogenaamde rechtvaardige zaken vormde daar evenwel een uitzondering op : de amnestiebeweging ten voordele van Moineau en anderen, de solidariteitsacties voor de eerste Russische revolutie in 1905, de campagne tegen 'liefdadigheids'-instellingen voor kinderen, de agitatie om en rond de zaak Joris. In deze laatste aangelegenheid sloten de Luikenaars zich aan bij een campagne die mettertijd een zeker internationaal cachet kreeg, maar in eerste instantie vooral een Antwerpse onderneming was. Dit laatste was niet zo verwonderlijk. Edward Joris, die kort na de Armeense aanslag op de Turkse sultan in juli 1905 op beschuldiging van medeplichtigheid was gearresteerd, was een geboren en getogen Antwerpenaar en bovendien medewerker aan het Antwerpse anarchistische blad *Ontwaking*, waarover verder meer. (214)

De Luikse anarchisten hielden met erg weinig mankracht een tamelijk grote propagandamolen aan de gang. Tijdens de bloeiperiode vanaf 1900 kunnen er dat hooguit 150 geweest zijn, in 1892 bij het begin van de periode van tijdelijke inzinking misschien 80. Naar de Eerste Wereldoorlog toe verlieten velen de beweging ten voordele van de B.W.P., het revolutionair-syndikalisme of waren eenvoudig niet meer actief. Opvallend is dat de groep der militanten voornamelijk uit arbeiders (de kleine helft was mijnwerker) en slechts in geringe mate uit intellectuelen of uitvoerenaars van vrije beroepen bestond. Het

gemiddeld aantal van de sympatisanten schat Louis op maximum 500 à 600. Voor de rest was er de massa potentiële opstandelingen, die door de libertaire gedachten in principe konden worden aangestoken, maar in praktijk – de anarchistische verlossing wou maar niet komen – meer heil zagen in de onmiddellijke voordelen, die de socialistische vakbonden en koöperatieven hen boden, en zo indirekt in de B.W.P. (215)

De periode 1900-1908 blijkt voor het Luikse anarchisme, dat zich toen opwerkte tot de officieuze leider van de Belgische beweging, een tijd van enorme, entoesiaste inspanningen geweest te zijn. De voorgaande jaren waren vooral gekenmerkt door terroristische wapenfeiten en de beweging, ofschoon meestal niet onmiddellijk daarbij betrokken, kende mede ten gevolge daarvan vanaf 1892 een terugval. Vanaf 1900 ontplooiden men echter een indrukwekkende propagandistische activiteit, niet het minst door zijn voor het eerst gestaag verschijnende pers. Dit Luikse anarchisme spiegelde zich volledig aan het Franse libertair-kommunisme. Dit blijkt onder meer uit de oriëntering naar de propaganda van de daad, evenals uit de heroriëntering naar het syndikalisme, waarbij men net als in Frankrijk twee wegen uit kon. Een aantal militanten hield zich aan het orthodoxe, meer gereserveerde standpunt. Velen voelden zich echter na verloop van tijd – de teloorgang van de anarchistische beweging was daar niet vreemd aan – geroepen om als anarchisten op de revolutionair-syndicalistische trein te springen, die in België echter veel te laat onder stoom kwam te staan om de socialistische vakbeweging te kunnen bedreigen. Op sommige punten was het Luiks vertoon niet veel meer dan een vrij slaafse, weinig doordachte imitatie van het Franse voorbeeld en dit tot in het vormelijke toe (bijvoorbeeld wat de pers aanging). Op één gebied gingen zij evenwel hun Frans voorbeeld vooraf, op vlak van organisatie. Maar toch kwamen ook de Luikse anarchisten nooit tot een duurzame organisatie en dachten en werkten zij bovendien vrij abstrakt, waarbij het aandeel van theorie en propaganda in hun bezigheid ruimschoots dat van praktijk en actie oversteeg. Daartegenover stond een – in tegenstelling met Frankrijk – ééngemaakt sociaal-democratisch blok, dat met zijn koöperatieven, ziekenfondsen en relatief sterke vakbonden een antwoord bood op de onmiddellijke verzuchtingen van het volk. De anarchisten konden het 'politieke spel' van de B.W.P. bovendien nooit ten gron-

de diskrediteren. Dit alles verklaart wellicht waarom het anarchisme zelfs te Luik nooit een werkelijk stevige inplanting in de massa verkreeg, ook niet tussen 1900 en 1908, toen een nooit tevoren ontwikkelde anarchistische activiteit eigenlijk een laatste heropleving bleek te zijn. De definitieve wending naar het revolutionair-syndikalisme kwam te laat, de centralistische vakbond vierde hoogtij. De Eerste Wereldoorlog bracht de geadeslag toe. (216)

3. Anarchie onder de Mechelse kerktoren

Was het Vlaanderen van vadertje Anseele dan ten enenmale ongevoelig voor de verlokkingen van de anarchie? De verleiding is inderdaad groot om dergelijke voor de hand liggende gevolgtrekkingen te maken na het voorgaande relaas over de Luikse anarchisten en de pogingen om een nationale organisatie op te zetten. De relatieve afwezigheid van de Vlamingen bij al dat Latijns geweld mag ons echter niet verwarren. Dit ontbreken van de Vlaamse anarchisten op het hoofdzakelijk Franstalig appel zegde meer over de aard van de contacten die de militanten van beide taalgroepen onderhielden, dan over de sterkte van de beweging in Vlaanderen. Bijna paradoxaal betekende het (gedeeltelijk) succes dat de 'parlementaire socialisten' met het algemeen meervoudig stemrecht in 1893 behaalden, voor Vlaanderen de aanzet van een tamelijk verbreide dissidentie binnen de B.W.P., die op sommige plaatsen uitgroeide tot een koppige anarchistische oppositie tegen het reformisme. Te Antwerpen en Gent kwam dit concreet neer op een vrij uitzichtloos gevecht tegen de socialistische bierkaai. Mechelen daarentegen kende een vrij sterke anarchistische tendens, die de socialisten heel wat hoofdbreken bezorgde, en was tot aan de Eerste Wereldoorlog zowat het brandpunt van het Vlaamse anarchisme. (217)

Reeds in de loop van 1892 was ontstemming gerezen bij een groep binnen de Mechelse B.W.P. over de manier waarop onder meer door de B.W.P.-top de campagne voor het algemeen

stemrecht (A.S.) werd gedirigeerd. Deze fractie, waarvan de Nederlandse gebroeders Willem en Jacobus Bus (218) de woordvoerders waren, had in het Nederlandse blad *Anarchist* een welgekomen ideologische ruggesteun gevonden. De *Anarchist* op zijn beurt had in Mechelen 125 lezers gewonnen, althans volgens Jacobus Bus. Deze Mechelaars schrokken er aanvankelijk wel voor terug zich anarchisten te noemen, ofschoon ze meer en meer in die richting evolueerden. Het verder verloop van de stemrechtcampagne was koren op deze dissidente molen. Op 11 april 1893 werd het voorstel van de progressist Janson voor A.S. op 21 jaar verworpen. Van de socialistische leiders, die zich voor hun akties op het parlementair initiatief van de progressisten hadden afgestemd, betekende dit dat zij noodgedwongen en zwaar te moede de reeds zo lang uitgestelde algemene staking moesten uitroepen. Het was echter botter aan de galg; meer dan het algemeen meervoudig stemrecht, dat op basis van bezit, opleiding en dergelijke meerdere stemmen aan één persoon toekende (in plaats van het algemeen enkelvoudig stemrecht, dat het principe één man-één stem hanteerde), kon om diverse redenen niet meer bereikt worden. Groot was de verontwaardiging bij de Mechelse 'dissidenten' over het verloop van de voorbije stemrechtcampagne, de samenwerking met de liberalen, de 'disciplinerings' binnen de B.W.P., het 'verraad' van de socialistische leiders en de karikatuur van een algemene staking, waarvan ze in het beste geval zelfs de revolutie hadden verwacht. Binnen de Mechelse federatie werden de gebroken potten voorlopig nog gelijmd. Door de partijvergadering van 14 mei 1893 werden zowel wettelijke, als onwettelijke middelen aanvaard om het socialistisch doel te bereiken; bovendien werd door beide fracties vastgehouden aan het principe van de éne, onverdeelde Werkliedenpartij. De dissidenten waren niet van plan de B.W.P. te verlaten. (219)

Maar dit betekende slechts uitstel van executie. Rond augustus 1893 gingen te Mechelen sociaal-demokraten en anarchisten, die feitelijk buiten alle partijorganisaties werden gesloten, om ideologische, maar ook om 'konkreet-administratieve' redenen elk hun eigen weg op. De anarchisten vonden elkaar terug in de zogenaamde Vrije Groep waarmee ze al een tijdje van wal waren gestoken en die in november van hetzelfde jaar haar leden in aantal verdubbeld zag tot ongeveer vijftig, althans volgens anarchistische bron. Bovendien ging ook de plaatselijke

Socialistische Jonge Wacht de anarchistische toer op. En dat was meteen duidelijk op het nationaal antimilitaristisch kongres van de Jonge Wachten te Brussel in oktober 1893, waar Jacobus Bus voor de Jonge Wacht van Mechelen het parlementarisme verwierp en een pleidooi hield voor 'algemene werkstaking en militaire dienstweigering', kortom revolutie, voor het geval oorlog mocht uitbreken. Zijn standpunt bleek echter een minderheidsstandpunt te zijn. Intussen bleek de Mechelse B.W.P. in een tijdelijke impasse verzeild geraakt. (220)

In de Gentse Vrije Groep vond de Mechelse Vrije Groep een ideale bondgenoot. De Mechelaars zouden dan ook *De Fakkelt*, dat in 1894 vanaf januari tot oktober (of later) te Gent verscheen en als ondertitel droeg *Vrij communistisch orgaan der Vlaamse Groepen*, financieel en redactioneel steunen. In *De Fakkelt* vond de onvrede van de Gentse en Mechelse anarchisten met het reilen en zeilen van de B.W.P. een uitdrukking; meteen werd er ook het anarchistisch ideaal geformuleerd. De nefaste gevolgen van het parlementair streven van de B.W.P. waren legio: men ging zich verbinden met de (liberale) burgerij, de strijd tegen de godsdienst werd losgekoppeld van de arbeidersstrijd, de invloed van de 'heren uit de burgerstand' nam toe, samengevat: de socialistische principes werden de nek omgedraaid. Ofwel zou de B.W.P. evolueren tot een kleinburgerlijke hervormingspartij, ofwel zou ze ronduit 'staatssocialistisch' worden. *De Fakkelt* daarentegen beoogde de zuivere klassenstrijd, de ontvoogding van de arbeiders door de arbeiders zelf – waarbij men er zeker kon van zijn dat men elke verbetering slechts met geweld zou kunnen afdwingen. Bron van alle kwaad waren het privé-bezit en het gezag. De arbeiders moesten zich vrijmaken van alle gezag, dus ook van het parlementarisme, dat een bestendiging van het gezag en een gevaar voor het socialisme inhield. De godsdienst mocht niet herleid worden tot een privé-zaak, maar moest als steunpilaar van het kapitalisme met man en macht bestreden worden. Hetzelfde gold voor het militarisme; hervormingen van de legerdienst zoals de B.W.P. die voorstond, waren slechts pleisters op een houten been. Koöperatieven naar B.W.P.-model tenslotte konden onmogelijk bijdragen tot het socialisme. Kortom, er bleef weinig overeenind van de toenmalige sociaal-demokratische aktie onder de anarchistische zeis der kritiek. Het uiteindelijk doel van *De Fakkelt* was het vrije kommunisme (lees: anarchistisch-kom-

munisme), 'van eenek volgens zijne krachten, aan eenieder naar zijne behoeften'. Tenslotte deed het blad een oproep aan 'alle vlaamschlezende revolutionnaires', en dus niet enkel aan de anarchisten – het uitgesproken anarchistisch blad gaf zichzelf overigens geen anarchistische ondertitel mee. De bedoeling daarvan was wellicht mogelijke bondgenoten binnen de Werkliedenpartij niet af te schrikken. (221)

De Mechelse anarchisten hadden voorlopig de wind in de zeilen. Ze traden geregeld op voor een publiek van honderd man en waren ook actief in de strijd tegen de zogenaamde Bloedwet. Zo ook gaf Jacobus Bus voor de Revolutionaire Jonge Wacht begin 1894 het blad *De Loteling* uit, dat wel periodiek heette te zijn, maar waarschijnlijk niet verder raakte dan een eenmalig *Protest-nummer tegen de Bloedwet*. Geviseerd werd het systeem van uitloting van de toekomstige miliciens, de zogenaamde lotelingen, waarbij een telg van rijkere komaf gewind 'zijn tegenslag in de loting kon goedmaken door een 'gelukkige' met minder financieel vermogen er tegen wat geld toe 'over te halen' zijn plaats in te nemen. Op de veralgemeende persoonlijke dienstplicht zoals de socialistische parlementairen die voorstonden, hadden de anarchisten het uiteraard niet begrepen. (222)

Na verloop van tijd was de Mechelse B.W.P.-federatie aan een zeker herstel toe, dit ten koste van de anarchisten, getuige daarvan de opkomst op beider 1 mei-viering. Dit kon Jacobus Bus echter niet weerhouden om in augustus van hetzelfde jaar naast het algemeen-Vlaamse blad *De Fakkel* ook nog een eigen Mechelse *De Noodkreet* te laten verschijnen. De terughoudendheid om zich anarchist te noemen was nu echt overwonnen. *De Noodkreet* was luidens de ondertitel een *Anarchistisch-communistisch orgaan*. Dit nam niet weg dat het elan blijkbaar zoek was: *De Noodkreet* haalde nauwelijks februari 1895 en zeven nummers. Het Mechels anarchisme – ook de Gentse *De Fakkel* was intussen opgedoekt – was zijn periodieke spreekbuis kwijt en dit zou zo blijven tot april 1897, alle pogingen om een nieuw algemeen-Vlaams blad in het leven te roepen ten spijt. Voorlopig moest de Mechelse Vrije Groep zich tevreden stellen met het uitgeven van brochures, waarvan één, *Het socialisme verloochend door de socialistische kamerleden in België* (1896), stof deed opwaaien. Daarin werd aan de hand van een bloemlezing van allerhande interventies van socialisten in

Kamer en Senaat, uit de parlementaire handelingen bijeengesprokkeld, onomstootbaar bewezen dat het socialisme verloochend werd door de socialistische parlementariërs. (223)

Dat deze brochure nogal wat weerklank vond, was des te meer mogelijk omdat vanaf april 1897 de campagne die ingezet was met de uitgave van vernoemde brochure, waarmee men Vlaanderen rondtoerde, nu opnieuw kon ondersteund worden door een regelmatig verschijnend blad *Vrijheid*. Dit nieuwe periodiek zegde 'open' te willen staan en droeg daarom ook helemaal geen ondertitel. De redactie voegde er echter meteen aan toe dat ze niettemin de anarchistisch-kommunistische principes voorstond. De oplage van het eerste nummer, aldus Jacobus Bus in één van zijn traditionele verslagen over de anarchistische stand van zaken in Mechelen (en Vlaanderen) opge maakt ten behoeve van de Nederlandse anarchistische pers, in dit geval *An-archie*, bedroeg 1.100 exemplaren en bleek onvoldoende te zijn. Te Leuven werden 200, te Antwerpen 300 en te Mechelen zelfs 350 exemplaren verkocht, steeds volgens dezelfde anarchistische bron. Deze mooie cijfers ten spijt kon de inspanning die de uitgave van *Vrijheid* vergde, echter niet volgehouden worden. November 1897 was het er wellicht mee gedaan. (224)

Intussen hadden er enkele verschuivingen plaats gevonden binnen de Mechelse B.W.P. Onder invloed van de partijvoorzitter Frans Verbelen (225) in eigen persoon, die indertijd de gebroeders Bus en Cie de deur had gewezen, werd in de loop van 1895 een Studie- en Leeskring opgericht waar ook 'revolutionaire' geschriften aan bod kwamen. Deze tendens zette zich verder en in oktober 1897, toen het anarchistische *Vrijheid* zijn laatste adem aan het uitblazen was, verscheen te Mechelen door toedoen van dezelfde Verbelen het dissidente en antiparlementaire *Het Vrije Woord. Socialistisch maandblad*. Al dan niet onder invloed van de reeds geciteerde brochure meende ook Verbelen dat het socialisme in België verloochend werd. Een blad als *Het Vrije Woord* was zonder meer noodzakelijk; alle andere socialistische bladen waren te zeer onderhevig aan de ijzeren partijtucht. Het ware socialisme, aldus Verbelen – wat moet dat zoet geklonken hebben in de oren van zijn vroegere anarchistische tegenstanders – was fundamenteel gekant tegen de staat. Parlementarisme en het nastreven van gedeeltelijke hervormingen werden voor de B.W.P. een doel in plaats

van een middel; ze versterkten de huidige maatschappij en dienden eigenlijk enkel als springplank voor de 'heren' die de Werkliedenpartij vervoegd hadden. Veelbetekenend ook was de publikatie in *Het Vrije Woord* van stukken uit *Autoritair en libertair socialisme* (1897) van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de apostel der Nederlandse arbeiders, die toen resoluut de sociaal-demokratie vaarwel had gezegd. Het moest dan ook niet verwonderen dat Verbelen reeds in het november-nummer van *Het Vrije Woord* een warme oproep deed tot samenwerking tussen revolutionaire, vrijheidlievende of libertaire socialisten enerzijds, anarchisten anderzijds. 1897 werd meteen ook het jaar waarin Verbelen afscheid nam van de Mechelse B.W.P., waarvan hij zes jaar voorzitter geweest was. De B.W.P. bleek geen dissidenten in huis te willen. (226)

Na 1897 zou het tot 1904 duren vooraleer het Mechels anarchisme weer over een eigen tijdschrift kon beschikken. De anarchistische aktiviteit had intussen niet stil gelegen, maar wel had men voorlopig wat moeten inbinden; het ontbreken van een eigen pers wees in die richting. In 1901 was een eerste poging om opnieuw met de goede traditie aan te knopen mislukt. Tevergeefs had men gepoogd het Antwerpse *Ontwaking* door fusie met een ander Antwerps blad tot algemeen-Vlaams blad uit te bouwen. Maart 1904 verscheen dan toch *Recht door Zee*, dat zich aanbood als *Orgaan der Vrije Vlaamsche Groepen*. Verbelen was nu volledig in het anarchistische kamp terecht gekomen en figureerde als uitgever van het blad, dat overigens in samenwerking met Antwerpse anarchisten werd 'bestuurd'. Het was blijkbaar een tijd van hoogconjunctuur voor de anarchistische gedachte. Althans als we *Recht door Zee* mogen geloven, kende het blad op een bepaald ogenblik een oplage van 15.000 exemplaren. Einde 1904 verhuisde de redactie en administratie echter naar Ledeberg-Gent. Het heette dat de beweging eindelijk een 'algemeen karakter' kreeg, maar dit kon niet verhinderen dat het blad vrij vlug na de adreswisseling de geest gaf. De Vlaamse anarchistische pers, de Mechelse in het bijzonder, was eens te meer aan een inzinking toe. (227)

Het volgende reveil kwam pas vijf jaar later. Een eerste schuchtere aanzet vormde in 1910 *De Vrijdenker. Orgaan der Vrije Groep van Mechelen*, waarvan slechts enkele nummers verschenen. De draad werd het volgend jaar evenwel opnieuw opgenomen met *Het Vrije Woord. Maandelijks orgaan der Me-*

chelse Vrije Groepen, dat het dit keer uithield tot 1913 (misschien zelfs tot 1914) en onder meer op de steun van Verbelen kon rekenen. De anarchistische beweging in Vlaanderen had blijkbaar zijn zoveelste adem gevonden, want in april 1913 greep een bijeenkomst van de Vlaamse vrije groepen met 'afgevaardigden' uit Mechelen, Leuven, Antwerpen, Gent en ook Brussel plaats. Veel konkreets kwam er niet uit de bus. (228)

De vakbeweging was één van die typische terreinen waar anarchisten en socialisten elkaars invloed bevochten. Zo ook te Mechelen. Wellicht de enige sektor te Mechelen waar de anarchisten syndikaal op enig sukses konden rekenen, was de houtsektor (in het bijzonder de meubelnijverheid), die te Mechelen echter wel het meest arbeiders tewerkstelde. De anarchisten konden er inspelen op de traditionele huiver voor politiek (en dus huiver voor het socialisme). Konkreet betekende dit dat Jacobus Bus het in de jaren 1895-1896 tot voorzitter van de Onafhankelijke Stoelmakersbond bracht en als dusdanig kon pleiten voor zuiver economisch agerende vakbonden zonder enige politieke binding. Deze verenigingen konden dan ook dienen als 'eenheidsvakbonden' waar eenieder terecht kon ongeacht zijn opinie. Meteen kon Bus ook waarschuwen voor een teveel aan centralisatie. Maar de Onafhankelijke Stoelmakersbond was slechts één van de vier of vijf bestaande stoelmakersbonden, bovendien waren veel stoelmakers niet eens gesyndiceerd. De vraag is overigens of de invloed van de anarchisten verder strekte dan het antipolitieke, het louter uit de handen van de B.W.P. houden. Anders gezegd: hoe vatbaar waren de stoelmakers voor 'de revolutie'? (229)

Ondanks een relatief grote bijval kon ook te Mechelen de anarchistische beweging het niet waarmaken tegenover de grote vijand, de B.W.P. met haar talrijke verenigingen. De anarchisten konden (wilden) ten aanzien van de arbeiders die ze wilden bereiken, organisatorisch weinig in de plaats stellen. Ze kwamen zelfs niet tot een onafgebroken verschijnende pers, zoals bijvoorbeeld een tijdlang wel het geval was te Luik. Op syndikaal vlak was er wel een zekere anarchistische aanwezigheid, waarvan de invloed echter beperkt was. De grote oorlog was overigens nakend en zou ook voor Mechelen het einde van een koppige anarchistische traditie, zoals waarschijnlijk geen andere Vlaamse stad die kende, betekenen.